

bilimname XXXVII, 2019/1, 857-887
Geliş Tarihi: 04.02.2019, Kabul Tarihi: 04.03.2019, Yayın Tarihi: 30.04.2019
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.522126>

OSMANLI HUKUK TARİHİNDE ÖNCÜ BİR İSİM: TİMURTAŞI ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR İNCELEME

Osman GÜMAN^a

Ayşe SEZER^b

Öz

Hicrî X. (m. XVI.) Yüzyılda yaşıyan Timurtâşî; akâid, fıkıh, fıkıh usulü, kelim ve Arap dili alanlarında eserler vermiş ve Hanefiler arasında meşhur olmuş bir fakihtir. Doğumu 939/1532-1533 yılında Gazze'de doğan Timurtâşî'ye doğum yerine nispetle el-Gazzî denir. Tam adı Ebu Sâlih Şeyhülişlâm Muhammed İbn Abdullah İbn Ahmed İbn Muhammed İbn [Muhammed İbn] İbrahim [İbn Halil İbn Timurtâş] el-Umerî el-Gazzî et-Timurtâşî'dir. Osmanlı'da Kanûnî ve III. Mehmet dönemlerini görmesine rağmen Gazze'de yaşaması ve merkezden uzak olması sebebiyle devlet olaylarına uzak kalmıştır. İlmî amaçla Mısır ve Şam gibi ilim merkezlerini ziyaret eden fakih, döneminin tanınmış simalarından olan İbn Nüceym'e öğrenci olmuş ve hocasına ait fetvâları derlemiştir. Genellikle *Tenvîru'l-ebşâr* isimli eseriyle tanındığı için bu esere nisbetle "Sahibu *Tenvîri'l-ebşâr*" da denir. Kaleme aldığı bu eseri Haskefi ve İbn Âbidîn gibi tanınmış fakihler tarafından itibar görmüştür. Klasik dönemde pek çok esere nasip olmayacak bir ilgiye mazhar olan bu eser üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmıştır. *Fetâvâ* isimli eseriyle fetvâ ve fetvâ usulü alanında müftülere rehber olmuş, *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eseriyle de usûl-furu ilişkisini inceleyen tahrîcî'l-furu' ale'l-usûl literatürüne katkıda bulunmuştur. 1007/1599 yılında Gazze'de vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Farklı alanlarda eğitim alan Timurtâşî; fıkıh, usul, kelim, tasavvuf, dil ve edebiyat alanlarına dair pek çok esere imza atan velud bir alimdir.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Timurtâşî, Tenvîru'l-ebşâr, Tahrîcî'l-furu' ale'l-usûl

^a Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, oguman@sakarya.edu.tr

^b Yük. Lis. Öğr., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ayseszr88@gmail.com

THE LEADING NAME IN THE HISTORY OF OTTOMAN LAW: A BIOGRAPHICAL RESEARCH ON TIMURTASHI

Timurtashi is well-known name among the late Hanafi jurists who was counted among the jurists of 21st generation (tabaqa) He lived in the tenth Century (AH) (XVI. CE) He has given works which about the sciences of belief, Islamic law, methodology of Islamic law, arabic language and literature. His birth is in 939/1532-1533 and he was born in Gaza. Therefore his surname is al-Ghazzî. His full name is Ebu Salikh Shaikh al-Islam Mohammad Ibn Abdillah Ibn Ahmad Ibn Mohammad Ibn Ibrahim Ibn Mohammad Al-'Umarî el-Ghazzî al-Timurtashi. Timurtashi who lived in Gaza which is within the baundries of Ottoman in that time although he had seen the periods of Qanuni and Selim the Second and Murad the Third and Mehmet the Third, he lived away government policy because of living in Gaza and being away from the Center. The faqih travelled to the many scientific centers for the purpose of education and he was educated in fiqh by Ibn Nujaym who was the most famous in this era. He codified the fatwa of Ibn Nujaym. He stayed on countries such as Gaza, Damascus and Egypt. In addition, he studied in a period with the Shaykh Emin ad-din Ibn Abd al-Al, Mohamad al-Mashriqi and Qazaskar Qinalızade Ali Efendi. As well as his ancestors and descendants, he is a member of a well-known scholar family.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İslam hukuk tarihinin her döneminde o döneme katkıda bulunmuş önemli fakihlerin yetiştiği bilinmektedir. Bu fakihler nasları ve müntesibi oldukları mezhebi temel alarak kendi dönemlerinin fikhî problemlerine çözüm aramışlardır. Çağdaş dönemde genellikle İslam hukuku olarak anılan fıkıh literatürü klasik dönemde ağırlıklı olarak sistematik usûl ve fûru' eserlerinden oluşmakla birlikte literatürün salt bu iki türe indirgenmesi isabetli değildir. Ahkâm-ı sultaniye, edebü'l-müftî, edebü'l-kadi, emvâl ve harac literatürü gibi furu'un belirli bir konusuna münhasır monografik eserler yanında, hilaf, cedel, kavâid, eşbah-nezair ve tahrîcü'l-furu' ale'l-usûl gibi usul-furu karışımı telif türleri de mevcuttur. Usul ile furu arasında köprü vazifesi gören bu telif türleri fıkıh literatürünün zenginliğini ve çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Usul ve furu eserleri yanında, diğer telif türlerine dönük eser çeşitliliği ile dikkati çeken alimlerden biri de *Tenvîru'l-ebşâr* adlı eseriyle şöhret bulan Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'dir (1007/1599). Timurtaşî, fûru, usûl, fetva usulü, akaid ve dil alanına dair eserleri ve monografik bazı risaleleri ile geç dönem Hanefileri

arasında önemli bir isimdir.

Timurtaşî'nin hayatına dair biyografilerde ve müellifin eserlerinin tahkikli neşirlerinin giriş kısımlarında zikredilen bilgiler,¹ ağırlıklı olarak Muhibbî'nin (1111/1699) hicri XI. yüzyılın tanınmış kişilerinin tercüme-i hallerine dair kaleme aldığı *Hulâsâtü'l-eser* adlı eserinde zikrettiği bilgiler ile sınırlıdır. Müellifin hayatını müstakil olarak anlatan TDV İslam Ansiklopedisinde bir madde bulunmaktadır. Ancak bu maddede de müellif hakkında özet bir bilgi verilmekle yetinilmiştir.

Bu çalışmada Timurtaşî hakkındaki biyografilerden, bazı eserlerinde ve eserleri üzerine yapılan şerh ve haşiyelerde hayatına dair zikri geçen bazı ipuçlarından faydalanmak suretiyle derli toplu bir Timurtaşî portresinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

A. Hayatı

Timurtaşî nisbesiyle şöhret bulan müellifin tam adı biyografilerde şu şekilde zikredilir: Ebu Sâlih Şeyhülislâm Muhammed İbn Abdullah İbn Ahmed İbn Muhammed İbn [Muhammed İbn]² İbrahim [İbn Halil İbn

¹ Timurtaşî hakkında farklı biyografiler için bkz. Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki Muhibbi, *Hulâsâtü'l-eser fî a'yanî'l-karnî'l-hadî aşer* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 4: 18-20; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Tahran: Mektebetü'l-İslamiyye, 1947), 2: 262; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübî'l-Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957), 10: 196-197; Salih b. Abdülkerim b. Ali Zeyd, *Buğyetü't-temâm fî tahkiki ve dirâseti Müs'ifeti'l-hükkâm 'ale'l-ahkâm*. (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1996), 13-48; Muhammed b. Abdullah el-Gazzî Timurtaşî, *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*, thk. Muhammed Şerif Ahmed Süleyman (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000), 79-90; Gassan Dibak, *Dirase ve tahkiku Kitâbi'l-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl fî tahriri'l-furu' ale'l-usul*. (Dımaşk: Câmîatu Dımaşk, 2004), 575 s.: 42-55; Muhammed b. Abdullah el-Gazzi Timurtaşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*, thk. Sâmîr Mâzin Kubbec (Amman: Daru'l-feth, 2007), 21-31; Muhammed b. Abdullah el-Gazzî Timurtaşî, *Mu'inü'l-müftî 'ala cevabi'l-müsteftî*. (Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2009), 9-10; Muhammed b. Abdullah el-Gazzî Timurtaşî, *Fetâva't-Timurtâşî*. (Dâru'l-Feth: Amman, 2014), 1: 19-46; Ebü'l-Meali Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Gazzi, *Divanü'l-İslâm*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1990), 24; Ahmet Özel, "Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2012); Ahmet Özel, *Haneî fikh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 282-284.

² Biyografilerin genelinde Ahmed ile İbrahim arasında bir Muhammed zikredilirken *Minehu'l-Gaffâr* yazmasının ilk sayfasında iki Muhammed ismi yer almaktadır. Nitekim Ahmed Tahtavi de *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine yazdığı haşiyede Timurtaşî'nin nesebini bu şekilde zikretmiş ve *Minehu'l-Gaffâr*'ı kaynak göstermiştir. Bkz. erişim: 03 Şubat 2019, http://kadl.sa/Browse.aspx?id=mwshdjftq4umh6ejypv5vc9mnbvjpsuzedvhij9oqy5cqm qteejuxpg79zoqr3e&pub=%27%27&fbclid=IwAR0fE57Im4E9PuJfNj3rmmUvkh_JDxKy mzMk70U8oi_HawvD9523Hxkc-hw.

Timurtâş]³ el-Umerî el-Gazzî et-Timurtâşî.

İlk oğlunun adı Sâlih olduğu için Ebu Sâlih künyesi ile şöhret bulmuştur.⁴ Kaynaklarda Şeyhülislâm,⁵ Şemseddîn⁶ ve Şehabeddin⁷ gibi farklı lakaplarla anılır. Nisbesinde el-Umerî,⁸ et-Timurtâşî ve el-Gazzî olmak üzere üç isim mevcuttur.

Gazze’de doğduğu ve hayatının büyük bölümünü burada geçirdiği için el-Gazzî nisbesini doğup yaşadığı bölgeden aldığı açıktır. Kendisiyle şöhret bulduğu Timurtâşî nisbesine gelince kimi biyografi yazarlarına göre kökeni Harezm’in bir kasabası olan Timurtaş’a⁹ dayandığı için bu nispetle anılmıştır. Nitekim biri doğup yaşadığı yere, diğeri kökenine göre olmak üzere iki nisbe ile bilinen başka alimler de vardır. Örneğin aslen Sivas’lı olan; ama babasının kadılık görevi dolayısıyla İskenderiye’de doğup yaşayan İbnü’l-Hümâm (v.861/1457) da “es-Sivasî, es-Sekenderî” nisbeleriyle anılmaktadır.

İbn Âbidîn (v.1252/1836), müellifin torunu Muhammed b. Sâlih’e (v.1035/1626) ait bir eserde soy ağacında zikredilen dördüncü nesil dedesi İbrahim’den sonra “İbn Halil İbn Timurtâş” isimlerini de gördüğünü belirterek Timurtâşî’nin bu nisbeyi Harezm’in köyünden değil; Timurtâş adındaki dedesinden aldığını iddia etmiştir.¹⁰

Timurtaşî’nin İmam Muhammed’in *el-Camiu’s-sağir*’ini şerheden ve özellikle *el-Hidaye* ve *Kenzü’l-dekâik* şerhlerinde bu nisbe ile kendisine sıkça atıf yapılan Zahîruddîn Ahmed b. İsmail et-Timurtâşî (v. 650/1252) ile bir ilgisinin olup olmadığına dair biyografilerde herhangi bir işaret olmamakla birlikte altıncı nesil dedesi Timurtaş’ın -ki bazı kaynaklarda Timurtaşî diye de kaydedilmektedir- Zahiruddin Ahmed b. İsmail Timurtaşî olması ihtimal dahilindedir.

Nitekim Timurtaşî’nin nesebinde ismi geçen dedelerinin hemen tamamı bugün Gazze Ulu Cami adıyla bilinen el-Camiu’l-kebîru’l-Umerî’de

³ İbn Abidin, *Reddu’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr şerhi Tenviri’l-epsâr* (Beyrut: Daru’l-fikr, 1992), 1:18.

⁴ Zeyd, *Buğyetü’t-temâm*, 21.

⁵ Bu lakap Hulasatü’l-eser’deki torunu Muhammed b. Salih’in tercümesinden alınmıştır. Bkz. Zeyd, *Buğyetü’t-temâm*, 21.

⁶ Müellif Şemsüddin lakabıyla meşhur olmuş, birçok terâcim kitabına ismi bu şekilde geçmiştir. Fakat Şihabüddîn daha doğrudur. Bkz. Zeyd, *Buğyetü’t-temâm*, 13.

⁷ Özel, “Timurtâşî”, 41: 188.

⁸ Ya da “el-Ömerî”. Bkz. Özel, *Hanefî fıkıh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları*, 282.

⁹ Yakut el-Hamevî, Mu’cemü’l-büldân’da kelimeyi “te ve mim harfinin zammesi ve ra harfinin sükunu ile” Tümürtâş olarak kaydetmiş ise de müellifin nisbesi, Tümürtâşî değil; Timurtâşî diye şöhret bulmuştur. Bkz. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut Hamevi, *Mu’cemü’l-büldan*. (Beyrut: Dâru Sadır, 1995), 2:46.

¹⁰ İbn Abidin, *Reddu’l-muhtâr*, 1:19; Zeyd, *Buğyetü’t-temâm*, 66.

imam-hatip olarak görev yaptıkları için hatip lakabıyla anılmışlar; babası Abdullah da Hatipzâde diye şöhret bulmuştur.¹¹ İlerde zikredeceğimiz üzere Timurtaşî'nin neslinde de Gazze müftülüğü ve kadılık yapan pek çok kişi bulunmaktadır. Bir ulema ailesine mensup olması da Timurtaşî'nin nesebinin Zahiruddin Timurtaşî'ye aidiyetini güçlendiren bir husus olarak zikredilebilir.¹²

el-Umerî nisbesine gelince Osman Mustafa et-Tabba, Gazze tarihine dair yazdığı *İthafu'l-e'izze* adlı geniş hacimli eserinde Timurtaşî'nin neslinden soylarının Hz. Ömer'e dayandığını söyleyen ve mühründe et-Timurtaşî el-Umerî el-Gazzî kelimelerinin yazılı olduğu birini bizzat gördüğünü ifade etmiştir.¹³ Bu ifadeye göre Timurtaşî ailesinin el-Umerî nisbesiyle anılmasının sebebi soylarının Hz. Ömer'e dayanıyor olmasıdır. Ancak ailenin bu nisbeyi el-Camiu'l-kebîru'l-Umerî camisinde imam-hatiplik yapan dedelerinden almış olması da güçlü bir ihtimaldir.

939 yılında (m.1532/1533) Filistin'in Gazze şehrinde doğan Timurtâşî ilk eğitimini Gazze'de Şafiî müftüsü Şemseddin İbnü'l-Meşrikî el-Gazzî'den (v.960/1553) almış; ardından Mısır ve Şam'da bulunmuştur. Sonuncusu h. 998 (m.1589-90) yılında olmak üzere dört kez Mısır'a gitmiş¹⁴ ve orada İbn Nuceym (v.970/1563), Şeyh Emînüddîn İbn Abdi'l-Âl (v.971/1564), eş-Şems Muhammed el-Meşrikî ve Kazasker Kınalızade Ali Efendi¹⁵ (v.979/1571) gibi dönemin önde gelen alimlerinden ders almıştır.

Müs'ifetü'l-Hukkâm'da ve diğer bazı eserlerinin giriş kısmında "şeyhülislâm" lakabıyla anılıyor olmakla birlikte resmi olarak şeyhülislamlık yaptığını dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat İbn Âbidîn bu vasfın kadılık veya fetvâ makamında olanlar için yaygın olarak kullanıldığını

¹¹ Bkz. Osman Mustafa et-Tabbâ', *İthafü'l-e'izze fi tarihi Gazze*. (Gazze: Mektebetü'l-Yazıcı, 1999), 4:87.

¹² Çağdaş fıkıh literatüründe Timurtâşî'ye yapılacak atıflarda düşülebilecek bir hataya da bu vesile ile dikkat çekmemiz yerinde olacaktır. *el-Hidaye* ve *Kenzü'd-dekâik* şerhlerinde Zahiruddin et-Timurtâşî kendisine sıkça atıf yapılan bir müelliftir. Ne var ki *Tenviru'l-epsâr* adlı eserinin fukaha arasında ilgi görmesi ve pek çok şerh ve haşiyeye konu olması sebebiyle Şemseddin Timurtaşî'nin ünü, dedesi Zahiruddin Timurtaşî'yi gölgelemiştir. Bu itibarla Timurtaşî denildiğinde günümüzde evvel emirde akla Zahiruddin değil; Şemseddin Timurtaşî gelmektedir. Kaynaklarda ise *el-Camiu's-sağîr* şerhine yapılan atıflar ağırlıklı olarak herhangi bir künyeye ya da tanıtıcı bir bilgiye yer verilmeksizin sadece Timurtaşî denilerek yapılmaktadır. Dolayısıyla sözgelimi bir *Hidaye* şerhi okunurken tarihin ıskalanması halinde metinde geçen Timurtâşî ile Şemseddîn Timurtâşî'nin kastedildiği zehabına kapılmak mümkündür.

¹³ Bkz. et-Tabbâ', *İthafü'l-e'izze*, 4:87.

¹⁴ et-Tabbâ', *İthafü'l-e'izze*, 4:87.

¹⁵ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4:19.

ifade eder.¹⁶ Telif ettiği eserler arasında muhakeme usulüne dair bir eseri bulunmakla birlikte Timurtâşî'nin kadılık yaptığına dair kesin bir kayıt yoktur. Aksine müellif yargılama usulüne dair olan *Müs'ifetü'l-hukkâm* adlı eserinin mukaddimesinde kendisinin kadılık görevi yapmadığını tasrih etmektedir.¹⁷ Söz konusu eserde zikri geçen ibarelerden en azından eserini tamamladığı 970 (1563) Zilhicce ayının sonuna¹⁸ kadar kadılık görevi yapmadığı yolunda bir tespit yapabiliriz.

Gazze müftülüğü yaptığına dair ise gerek kendi eserlerinde gerek eserlerinin kapak bilgilerinde sarih veya zımnî birtakım bilgiler yer almaktadır. Müftülük göreviyle ilgili olarak 985 (1577) yılında bitirdiği¹⁹ *Muînü'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî* adlı eserinin müftülerin çokça karşılaştığı fıkıh ve kelim meselelerine dair yazılmış olması²⁰ ve kitabın mukaddimesinde kitabını müftülere yardımcı olması amacıyla yazdığını belirtmesi²¹ müftülük yapmasıyla edindiği tecrübelerin bir sonucu olduğu izlenimini vermektedir. *Fetâvâ*'nın giriş kısmında ise zikredilen “gençliğinin en güzel döneminde Gazze’de fetvâyla sınılandığı” cümlesinden eseri tahkik eden Abdullah Mahmud Ebu Hassan, Timurtaşî'nin Gazze’de müftülük yaptığı çıkarımını yapmıştır.²² Ayrıca bu eserde müellif kendisine sorulan bir soruya verdiği yanıtta kendisini Gazze müftüsü²³ olarak nitelemiştir. Diğer yandan Muhibbî ve Osman Mustafa Tabbâ’ gibi tarihçiler, Mısır’dan memleketi Gazze’ye döndükten sonra insanların fetva almak için ona geldiğini ifade etmiştir ki bu da onun Gazze müftisi olduğunu belgelemektedir.

Timurtaşî'nin hangi tarihte vefat ettiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Her ne kadar Muhibbî, *Hulasatü'l-eser*'de Timurtaşî'nin h. 1004 yılı Recep ayı sonunda (Mart 1596) vefat ettiğini söylemiş ve bu bilgi kendisinden nakilde bulunan sonraki eserlerde aynen tekrar edilmiş ise de *Müs'ifetü'l-hukkâm*'ın

¹⁶ İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenviri'l-ebâr*, 1:18.

¹⁷ Timurtâşî kadılıkla ilgili hükümleri içeren bu defterin kendisine bu işle meşgul olmadığı halde verildiğini söylüyor. Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 66. Ayrıca bkz. Şeyma Özdemir, *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi* (Marmara Üniversitesi, 2017), 42-43.

¹⁸ Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 244.

¹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebü'l-müsennâ, 1941), 2: 1746.

²⁰ Özel, *Hanefî fıkıh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları*, 283.

²¹ Timurtaşî, *Muînü'l-müftî*, 17.

²² Timurtaşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, 1:25, 83.

²³ Müellif sorulan bir soru için “Şer’î cevap veremem; fakat nazm olarak cevaplarım” demiş ve kendisinin Gazze Müftüsü olduğunu da içeren bir şiirle yanıtlamıştır. Timurtaşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, 2:570.

tahkikli neşrini yapan Salih b. Abdülkerim, Timurtâşî'nin *Tuhfetü'l-akrân* adlı eserinin sonunda 5 Cemâziyelâhir1005 (24 Ocak 1597); şerhi *Mevâhibü'l-Mennan*'ın sonunda ise 21 Rebûlâhir 1006 (1 Aralık 1597) tarihli ferağ kaydı olduğunu belirterek vefat tarihinin 1006/1598 olduğunu iddia etmiştir. Buna karşın *Mu'înü'l-müftî*'nin tahkikli neşrini yapan el-Hazzâî, müellif hattı İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 3352/1 ve 3352/2) bulunan *Mevahibü'l-mennân*'ın ferağ kaydındaki 1006 tarihinin, öğrencileri tarafından 1007 (m. 1599 (?)) olarak tashih edildiğini belirterek vefat tarihinin en erken 1007 olabileceği değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁴ el-Hazzâî'nin bu tespiti doğru ise ferağ kaydını –en erken kaydıyla bile olsa– ölüm tarihi olarak belirlemek yerine “1007 yılında henüz hayatta idi” demek kanaatimizce daha yerindedir.

1. Yaşadığı Dönem

Timurtâşî Kanûnî Sultan Süleyman (1520-66) döneminde doğmuş ve ömrünün 34 yılını onun döneminde geçirmiş, II. Selim (Sarı Selim) (1566-74) ve III. Murat (1574-95) devirlerini görmüş, III. Mehmet (1595-1603) döneminin ise 3. yılında vefat etmiştir. Doğduğu sırada Gazze, Şam'a bağlı olarak²⁵ Osmanlı hakimiyetinde bulunuyordu.

Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) ulemaya ilgi ve alakası ile bilinen bir padişahı. Onun ilim ve alime verdiği değeri eğitim ve öğretim alanında yaptırdığı medreselerde görebiliriz. Fatih Sultan Mehmet, dönemindeki eğitim öğretim sisteminde değişikliğe ve iyileştirmeye gitmiş; İstanbul'da Süleymaniye dâru'l-hadisini kurdurmuş, Şam'da Tekkiye medresesini restore ettirmiş ve Mekke'deki birçok medreselerin kurulmasını sağlamıştır.²⁶

III. Murad döneminde 1585 yılında bir takım ekonomik problemlerden dolayı akçeyi tağşiş etme kararı alınmış; yani akçedeki gümüş oranı düşürülmüştür. 1588 yılında ise tashih-i sikke kuralı uygulanarak piyasada hala tedavülde bulunan akçeler yasaklanmıştır. Haliyle bu para uygulamaları piyasada birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Timurtâşî, birtakım tartışmalara ve kafa karışıklıklarına yol açtığı anlaşılan bu para olaylarına dair Hanefi mezhebi çerçevesinde bir çözüm arayışı saikiyle

²⁴ et-Timurtâşî, *Mu'înü'l-müftî 'ala cevabi'l-müsteftî*, 10; Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 15-17.; Timurtâşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, 1:46.

²⁵ Mustafa L. Bilge, “Gazze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 13:535.

²⁶ Osmanlı'nın kuruluşu ve Kânûnî dönemindeki eğitim veren yerler ve eğitim kurumlarının işleyişine dair bkz. Mehmed Emin Ay, “Osmanlılarda İlmiye Teşkilatı (Kanûnî'ye Kadar 1299-1566)”, *Diyanet İlmi Dergi* 25/2 (1989): 37-51.

Nukûd risalesini kaleme almıştır.²⁷ Müellif bu dönemde karşılaşılan soruna bazılarının Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda; kimilerinin ise Ebû Yusuf'un görüşü doğrultusunda fetvâ verdikleri ve bunun bir karışıklığa yol açtığı sorununa dikkat çekmekte ve bu soruna fetvâ usulü çerçevesinde bir çözüm teklif etmektedir. Timurtâşî'nin bu risalesi dönemin iktisat ve para sistemi hakkında önemli veriler içermektedir.

Günümüze gelmemiş olmakla birlikte kaynaklarda zikri geçen diğer bazı risaleleri de müellifin bir Hanefi olarak kendi döneminde mezhepler arasında veya Hanefi mezhebi içinde yaşanan tartışmalara cevap niteliğinde yazdığı anlaşılmaktadır. Mesela "Tecviz Risalesi" adıyla zikredilen eserde müellif evlilik akdinde "*zevvektü*" demek yerine "*cevveztü*" denilmesi halinde nikah akdinin kurulup kurulmayacağı sorununa çözüm aramıştır. Arafat'ta vakfe, mestler üzerine mesh, kiliselere dair hükümler, hamama girme, imam arkasında kıraat, Dürzîler ve Rafızîler hakkındaki hükümler gibi konularda yazdığı risalelerin, müellifin yaşadığı muhitin aktüel tartışmalarına bigâne kalmadığını gösterdiği söylenebilir.

2. İlmî Kişiliği, Hocaları ve Öğrencileri

Osmanlılar döneminde yaşamış olan müellif ilk öğrenimine Gazze'de başlamış olup orada Şafî müftüsü İbnü'l-Meşrikî el-Gazzî'den ders almıştır. Muhibbî dört defa Kahire'ye gittiğini bunlardan en sonuncusunu hicri 998 (m.1589-90) tarihinde yaptığını söylemektedir. Kahire'de İbn Nuceym'den fıkıh okumuş ve kazasker Kınalızade Ali Efendi'nin ilmî birikiminden faydalanmıştır. Ayrıca Şam şehri olan Hamâ'ya da bir yolculuğu kaydedilmiştir.²⁸ Gazze'de bulunduğu yıllarda ilim ve fetvayla meşgul olan²⁹ müellif için kaynaklar *fakîh*, *usûl*, *kelâm*³⁰ ve *dil âlimi*³¹, ifadelerini kullanmışlardır. el-Gazzî *Dîvânü'l-İslâm*'da "*el-imâmü'l-âlimü'l-habru'l-fakîh*"³² ifadesini kullanmıştır. İnsanlara fetva, tedris ve te'lifleriyle faydalı olan Timurtâşî ayrıca Muhibbî tarafından "*döneminde fukahânın lideri, seçkin ve büyük bir imam, yolu güzel, saygın, güçlü bir hafızaya sahip, bilge, söz ve te'lifî çok, fetva ve ders veren, ulemanın saygı gösterdiği, pek çok ilim ve*

²⁷ Risalenin içeriği ve çözüm aradığı meselenin ayrıntısı için bkz. Şeyma Özdemir - Erol Özvar, "Şemseddin Timurtâşî'nin Risâle fi'n-Nükûd İsimli Eseri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (15 Haziran 2018): 95-108.

²⁸ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4:19-20.

²⁹ Timurtâşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, 1:38.

³⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10:197.

³¹ Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 30.

³² İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 2: 24.

marifetin öncüsü” olarak nitelendirilmiştir.³³

Müellifin hem ataları hem de torunları itibarıyla köklü bir ilim ailesine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Dedeleri Gazze Ulu Camiinde birer hatip olan Timurtaşî'nin, oğulları Salih (v.1055/1645) ve Mahfûz et-Timurtâşî (v.1035/1625), torunu Muhammed b. Salih et-Timurtâşî ve daha pek çok kişi fıkıh tahsil etmiş ve Gazze ve yakın bölgelerde müftülük yapmış kişilerdir.³⁴ Osman Mustafa et-Tabba'ın, Timurtaşî'nin neslinden olan Hasan et-Timurtâşî başlığındaki şu ifadeleri, okuru bir yandan tarifsiz bir hüzne sevk ederken bir yandan da Timurtaşî ailesinin ilim ile köklü münasebetini gözler önüne sermektedir:

“Abdurrahman et-Timurtâşî Gazze’de Hanefi müftülüğü görevinde bulunmuş, ondan sonra ise bu vazifeyi Hasan et-Timurtâşî devralmıştır. Bu zat, Timurtâşî’lerin sonuncusu olup nesli devam etmemiştir. Evi Şeyh Muhammed Helîs Mescidinin yanındaydı. Hayatta iken onu Gazze Ulu Camii’ne vakfetti. Bugüne değin de onun adı ile bilinir. Fakat viraneye dönmüş ve vakıf yetkilileri onu imar etmeyi ihmal etmiştir. Caminin diğer mülkleri de heba olup gitmiştir. Hasan et-Timurtâşî'nin ölümü ile birlikte bu değerli aile Gazze’de inkıraza uğramıştır. Tüffah mahallesinde ve diğer yerlerde bu ailenin evleri, gayrimenkulleri ve mülkleri vardı. Ailenin inkırazı ile birlikte bu mülklerin izi de silinip gitmiştir. Sözün özü Gazze’deki Timurtaşî ailesi ve Mısır’daki uzantıları ilim, erdem, kadılık, müftülük, hatiplik ve şerefin çadır kurduğu bir ailedir. İlim ve erdemleri diyarları aydınlatmış, şan ve şerefleri dört bir yana ulaştırmıştır. İzzet ve saadet; salah, takva ve velayet ile birlikte aralıksız dört asır boyunca onların hizmetinde bulunmuştur.”³⁵

Acaibü'l-âsâr müellifi Cebertî de (v.1240/1825), eserinde h. 1200 yılında vefat eden kişiler arasında Timurtâşî'nin soyundan gelen bir alime yer vererek soy ağacını “Necmeddin b. Salih b. Ahmed b. Muhammed b. Salih b. Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî el-Gazzî el-Hanefî” şeklinde zikreder ki³⁶ bu metin de Timurtâşî ailesinin selef-halef ilimle iştigal ettiklerini göstermesi açısından önemli bir veridir.

³³ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4:19.; İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1:19.

³⁴ Timurtaşî'nin babası, dedesi, oğulları, torunları ve neslinden gelen bazı alimler hakkında bilgi için bkz. et-Tabbâ', *İthâfü'l-e'izze*, 4:87.

³⁵ et-Tabbâ', *İthâfü'l-e'izze*, 4:101-102.

³⁶ Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-cil, ts.), 1:653.

Timurtâşî'nin hocaları ve öğrencileri hakkında tetmim-i faide kabilinden özet bir bilgi vermek yerinde olacaktır:

İbnü'l-Meşrikî adıyla meşhur olan, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Gazzî Timurtaşî'nin henüz Gazze'de iken kendisinden farklı ilimler tahsil ettiği hocasıdır. 900/1553 senesinde Gazze'de doğmuş, 980 (1572-73) yılında vefat etmiştir.³⁷ Biyografilerde Timurtaşî'nin ilk tahsilini Gazze'de yaptıktan sonra Kahire'ye gittiği ifade ediliyorsa da kaç yaşına kadar Gazze'de kaldığı ve bu hocasından ne kadar süre ilim tahsil ettiğine dair bilgi yoktur.

Mısır'da kendisinden ilim tahsil ettiği hocalarından birini İbn Nuceym adıyla meşhur olan Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısırî'dir (v.970/1563). İbn Nuceym 926/1520 yılında Kâhire'de doğmuş, 970/1563 yılında yine Kâhire'de vefat etmiştir. Şemsî takvime göre 43 yıl süren bu kısacık ömre birçok ilmi çalışmayı sığdırabilmiş bir alimdir. *Eşbâh ve Nezâir*, *Ta'lik ale'l-Hidâye* ve Nesefî'nin eseri *Kenzü'd-dakâik* üzerine yazdığı *el-Bahru'r-râik* adlı şerh, belli başlı eserlerinden olup müellifin ömrü aralarında *el-Bahru'r-râik*'in de olduğu pek çok eserini tamamlamaya kifayet etmemiştir.³⁸ *el-Bahru'r-râik* müellifin vefatından sonra Muhammed b. Hüseyin et-Turi'nin yazdığı tekmile ile tamamlanabilmiştir. *Tenviru'l-ebşâr* üzerine yazdığı *Minahu'l-Gaffâr* adlı şerhte Timurtaşî, "*kâle şeyhuna fi bahrihi / el-Bahru'r-râik* adlı eserinde hocamız dedi ki" diyerek İbn Nuceym'e sıklıkla atıf yapar ki bu ifadeleri, kendisi ile İbn Nuceym arasındaki hoca-öğrenci münasebetinin çok sıkı olduğunu göstermektedir. İbn Nuceym gibi çok eser veren velud bir müellif olduğuna bakılırsa Timurtaşî hocasından el almış gibidir.

Timurtaşî'nin biyografilerde zikri geçen bir diğer hocası, Emînüddîn İbn Abdi'l-âl'dir. Şeyh Zeyneddin Abdü'l-âl'in oğlu olan Emînüddîn İbn Abdi'l-âl, Şeyh Burhaneddin et-Tarablusî'den (v.922/1516) ders almış ve onun icazetiyle fetvâ vermiştir.³⁹ Fetvaları öğrencisi İbrahim b. Süleyman el-Âdilî tarafından *el-'lkdü'n-nefis fîmâ yuhtâcü ileyhi li'l-fetvâ ve't-tedrîs* adıyla derlenmiştir.⁴⁰ Timurtaşî, *Tenviru'l-ebşâr* üzerine yazdığı *Minahu'l-Gaffâr* adlı şerhte, birkaç yerde bu hocasına atıf yapmış ve onu "Hanefilerin Mısır

³⁷ Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 25.

³⁸ Yazarın hayatı ve eserlerinin bir listesi için bkz. İsmail Acar, "İbn Nuceym'in Hayatı ve Eserleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2001): 109-129.; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1: 378.

³⁹ Ebü'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed Âmirî Dımaşki Necmeddin Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mieti'l-âşire* (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979), 3:59.

⁴⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10:173.

müftüsü Şeyhülislam” olarak anmıştır. Kendisine atıf yapmasına rağmen hocası olduğunu belirtmemiş olması, aralarındaki hoca-öğrenci münasebetinin çok sıkı olmadığı kanaatini uyandırmaktadır. İbn Abdi'l-âl'in ismi, biyografilerde İbn Nüceym'in hocaları arasında da geçmektedir.

Timurtaşî'nin bir diğer hocası Kınalızâde Ali Efendi adıyla meşhur olan Ali Celbî b. Emrullah b. Abdülkâdir el-Hamîdî er-Rûmî el-Kâdî'dir (v.979). Arapça biyografilerde genellikle İbnü'l-Hinnâî⁴¹ adıyla geçen Kınalızâde, 916/1510'da Isparta'da doğmuş, 979/1571'de nikris hastalığı sebebiyle Edirne'de vefat etmiştir. Birçok önemli görevlerde bulunan müellifin bir dönem 970/1562 yılında Şam, 974/1576'da Kahire, 974/1567'de ise Halep kadılığı yaptığı bilinmektedir.⁴² Timurtaşî'nin doğum tarihi ve Kınalızâde'nin Kahire kadısı olduğu dönem dikkate alındığında Timurtaşî'nin kırklı yaşlarda iken onun öğrencisi olduğu söylenebilir. Farklı alanlarda eserler veren müellifin en bilinen eseri Ahlak-ı Alâî'dir. Molla Hüsrev'in (v.885/1480) *Dürerü'l-hükkâm*'ı ve Zemahşerî'nin (v.538/1144) *Keşşâf*'ı üzerine de haşiye yazmıştır.⁴³

İki oğlu Salih ve Mahfûz et-Timurtâşî, Ahmed ve Muhammed b. Ammâr, Abdünnebî el-Halîlî ve Kudüs müftüsü Abdulgaffâr el-Acemî gibi şahıslar, Timurtaşî'den ders almış olan alimlerin en meşhurlarıdır.⁴⁴

Mahfûz b. Muhammed et-Timurtâşî (v.1035/1625), babasından fıkıh okumuş, daha sonra Kâhire'ye giderek Ebu Bekir Şinvânî'den nahiv dersi almış, Alim b. Ganim el-Makdisî ve İbnü'l-Muhib el-Hanefî'nin öğrencisi olmuştur. Daha sonra Gazze'ye dönerek tedris halkası oluşturmuş⁴⁵ ve babasından sonra Gazze'de Hanefilerin müftisi olmuştur. Kardeşi Salih'in de hocasıdır.⁴⁶

Salih b. Muhammed et-Timurtâşî (v.1055/1645), 980/1512 yılında Gazze'de doğmuştur.⁴⁷ İlk eğitimini babasından alan Salih et-Timurtaşî, tahsilini Mısır'da sürdürmüş, döndükten sonra ise Gazze'de Hanefilerin müftisi olmuştur. Kısa olan ömründe farklı alanlara dair çalışmaları mevcuttur. Ömer Rıza Kehhâle (v.1987) Salih b. Muhammed'in “fakih ve edip

⁴¹ Hayrettin Zirikli Ali b. Muhammed Hannâvîzâde olarak zikreder. Bkz. Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1992), 5:12.

⁴² Hasan Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 25:417.

⁴³ Diğer eserler için bkz. İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 748.

⁴⁴ Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 30-31.; Timurtaşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, 41-43.

⁴⁵ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser fi a'yani'l-karni'l-hadi aşer*, 4: 315.

⁴⁶ Bkz. et-Tabbâ', *İthâfü'l-e'izze*, 4:90.

⁴⁷ Gazzî, *İthâfü'l-eizze fi tarihi Gazze*, 2: 25.

olduğunu ve bazı ilimlere katkı sağladığı”nı ifade eder.⁴⁸ İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı eseri üzerine *Zevâhiru’l-Cevahir* adı ile bir haşiye yazmış, Muhammed b. Abdülkadir er-Razî’nin *Tuhfetü’l-mülûk* adlı eserini şerhetmiştir. Başka eserleri de vardır.⁴⁹

Timurtaşî’nin bir diğer meşhur öğrencisi, Abdulgaffâr b. Yusuf’tur. (1057/1647). Döneminin tanınmış isimlerinden olan Abdulgaffâr b. Yusuf, “el-Acemî” nisbesiyle bilinir. 974/1564 yılında doğmuş, 1057/1647 yılının Zilkade ayında vefat etmiştir. Muhammed el-Bekrî’den hadis, Ali b. Gânim el-Makdisî ve daha birçok meşhur alimden ders okumuştur.⁵⁰

Bunlar haricinde tarih ve biyografilerde Abdünnebi el-Halilî, Ahmed b. Ammar, Muhammed b. Ammar ve Burhanü’l-fityânî el-Kudsî gibi şahıslar da Timurtaşî’nin öğrencileri arasında sayılan isimlerden birkaçıdır.⁵¹

B. Eserleri

Hanefi fakihî Timurtâşî fıkıh, fıkıh usulü, akaid, dil ve edebiyat gibi farklı alanlarda eser vermiş ve çeşitli konularda risaleler yazmış velûd bir alimdir. Çok sayıda telifin ve birçok müellifin tebarüz ettiği bu sırada; yapılan çalışmalar meşhur metinlerin şerhleri, talikleri, muhtasarları ve haşiyeleri şeklindedir. Timurtaşî’nin eser yazma tarzının da geneli itibarıyla bu minvalde olduğu söylenebilir. Tenkit, tahlil, tetebbu’ vb. gibi amaçlarla da olsa bu tarz metinlerde orijinallik vardır. Fakat genel eğilim mevcut metinlerin özüne dokunulmaksızın geliştirilmesi şeklindedir. Bu durum medreselerle ve bu kurumların tedris tarzı ve üslubuyla bağlantılı olup medreselerde okutulan kitapların standartlarını yükseltmeye yöneliktir. Şerh ve haşiyeler bir metnin salt zahiri anlamını çözmekten ziyade metni daha sistematik, daha derin ve daha üst seviyeden okumayı sağlamakta; bir bakıma o konuda daha önce yazılmış eserler arasında bir link oluşturmaktadır.⁵²

1. Fıkha Dair Eserleri

a. *Tenvîru’l-ebşâr ve Câmiu’l-bihâr*

Muteber fıkıh kitaplarından derleme olan eser⁵³ Hanefi fıkının

⁴⁸ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, 5: 11.

⁴⁹ et-Tabbâ’, *İthâfü’l-e’izze*, 4: 92-93.

⁵⁰ Muhibbi, *Hulâsatü’l-eser*, 2: 433; 4: 20.

⁵¹ Zeyd, *Buğyetü’t-temâm*, 30-31; Timurtaşî, *Fetâva’t-Timurtâşî*, 1: 43.

⁵² Şerh ve Haşiye literatürünün önemi konusunda bkz. İsmail Kara, “Şerh ve Hâşiye Geleneği Kuşatılmadan İslam’ın Klasik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?”, *Türkiye IV. Dînî Yayınlar Kongresi: Dînî Klasikler: Tebliğler-Müzakereler 30-31 Ekim 2009 / Ankara* (Ankara, 2011), 66-67.

⁵³ Özel, “Timurtâşî”, 41: 188.

muhtasar metin geleneğinin son temsilcisi sayılabilir. Müellifin klasik tertibi takip ettiği bu eserde şerh ve haşiyelerde yer alan bazı hükümleri metne aldığı görülmektedir.⁵⁴ Müellif, mukaddimesinde kazâ ve fetvâ işiyle uğraşanlara yardımcı olması amacıyla yazdığını belirttiği bu eserini hicrî 995 (1519) yılının Muharrem ayında tamamlamıştır.⁵⁵

Tenvîru'l-ebşâr üzerine biri müellifin kendisine ait olmak üzere pek çok şerh ve haşie çalışması yapılmıştır.

Müellife ait olan şerh iki cilt olup *Minehu'l-Gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr* adını taşımaktadır. Bu şerh üzerine Hayreddin er-Remlî (v.1081/1671) *Levâihu'l-envâr*⁵⁶ ve oğlu Necmeddin er-Remlî (v.1121/1709) *Netâicü'l-efkâr alâ Minahi'l-gaffâr*⁵⁷ adıyla birer haşie yazmışlardır. Eserin bazı bölümleri Mısır'da yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş ve bunlardan *bâbü kitâbi'l-kâdî* ve *kitâbü'ş-şehâdât* başlıkları arasında yer alan ve Dr. Ali Venîs'e ait olan kısım, Mısır'da 2015 yılında neşredilmiştir. Eserin diğer bölümleri de el-Ezher'de yüksek lisans öğrencileri tarafından tahkik edilmiştir.⁵⁸ Ancak kısmî tahkikler ile eserin tamamının ihata edilip

⁵⁴ Örnek için bkz. S. Nuri Akgündüz, "Hanefî Fırû'î Metinlerinde Ta'zîr Bahsinin Gelişimi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI/29 (2014): 64.

⁵⁵ *Tenvîru'l-ebşâr*'ın telif tarihi konusunda yazmalar arasında farklılıklar vardır. Bazı yazmalara göre 994, bazılarında göre 995, bazılarında ise 997 yılıdır. Örneğin bkz. Manisa İl Halk Ktp. 45 Hk 4609 (telif tarihi: 997/1589, istinsah tarihi yok); Kastamonu İl Halk Ktp. nr. 37 Hk 828 (telif tarihi:994/1585, istinsah tarihi: 1096/1684).

⁵⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhü'l-Meknûn fî zeyli alâ keşfü'z-zünûn* (Beirut: Dâru İhyau't-türâsi'l-arabî, ts.), 4: 576.

⁵⁷ Hayrettin Remlî'nin oğludur. Hayatına dair bilgi çok azdır. Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13: 76-77.

⁵⁸ Eserin diğer bölümleri için yapılan tahkikler için bkz. F. Abdülfettâh en-Nâdî, *Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr min evveli Kitâbi'z-zekâtın ilâ âhiri bâbi Ahkâmi's-savm li-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi el-Hanefî* (Ezher Üniversitesi, 2007); Mustafa Reşad, *Kitâbü'l-büyu'min evveli faslı fî beyâni ahkâmi'l-fuzûlî ilâ nihâyeti bâbi mâ yubtilü bi-şurûti'l-ahkâmi'l-fâsidedi ve zâlike min mahdûd Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Allâme Şemsüddîn et-Timurtâşi* (Ezher Üniversitesi, 2008); Menâ es-Seyd Berekât, *Min Kitâbi Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-İmâm Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşi min bidâyeti Kitâbi't-tahâre ilâ nihâyeti Kitâbi't-tahâre* (Ezher Üniversitesi, 2008); Hamdi Receb Abdülgınâ İmâre - Salim Ahmed Muhammed Selâme, *Dirâse ve tahkîk kitâbü'l-büyu "min evveli kitâbi'l-büyu' ilâ nihâyeti kavlihî bâbü fî beyâni ahkâmi'l-bey'i'l-fâsid ve zâlike min mahdûd Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr Allâme Şemsüddîn et-Timurtâşi (v.1006)* (Ezher Üniversitesi, 2008); eş-Şahât İbrahim Mansûr - Menâ es-Seyd Berekât, *min Kitâbi Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi el-Hanefî min bâbi mâ yüfsidü's-salât ilâ bâbi's-Salâti'l-ideyn* (Ezher Üniversitesi, 2009); Seyf Kazâmil v.dğr., *Dirâse ve tahkîk min bâbi'l-kâdî ile'l-kâdî ve gayrihî ilâ âhiri kitâbi'ş-şehâdât ve zâlike min mahdût Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Şemsüddîn et-Timurtâşi* (Ezher Üniversitesi, 2010); Salim Ahmed Muhammed Selâme - Ali Muhammed Ramazan, *Dirâse ve Tahkîk Kitâbü'l-ıtk ve'l-eymân ilâ mâ kable kavlihî bâbü fî beyâni ahkâmi'l-yemîn fi't-talâk ve'l-itâk*

edilemediği hususunda bir bilgiye ulaşamadık. Ayrıca eserin tamamının Prof. Dr. Osman Şahin tarafından tahkikli neşri için bir çalışma yapılmaktadır.⁵⁹

Eserin bir diğer şerhi Muhammed Alaeddin el-Haskefî'nin (v.1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*'ıdır.⁶⁰ Bu eser üzerine birçok haşiye yazılmış olup⁶¹ bunlardan İbn Âbidîn'in (v.1252/1836) *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*⁶² ve Ahmed Tahtâvi'nin

(Ezher Üniversitesi, 2010); İbrâhim Abdürrezzâk el-Havlî - Mustafa Reşad Azmi, *Şeyh Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed et-Timurtâş el-Haneî el-Gazzî ve Kitâbühü Minehu'l-gaffâr li-Şerhu Tenvîru'l-ebşâr ve câmiul-bihârmin bâbi'l-Yemîn fi't-talâk ve'l-itâk ilâ nihâyeti Kitâbi'l-hudûd dirâseten ve tahkîkan* (Ezher Üniversitesi, 2011); es-Seyyid İsmail Süleyman - Muhammed Alî Medkûr, *Dirâse ve Tahkîk min evveli Kitâbi beyâni ahkâmi'z-zebâih ilâ nihâyeti'l-kitâbi'l-istibrâ ve gayrihi min mahdût Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî* (Ezher Üniversitesi, 2011); Muhammed Mahmûd Ivaz Selâme - Mustafa Reşâd, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi ahkâmi'l-kasâme ilâ evveli Kitâbi beyâni ahkâmi'l-hünsâ min mahdût Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî (v.1004)* (Ezher Üniversitesi, 2012); Hasan Ahmed Haneî - Abdülfettâh Abdullah el-Berşûmî, *Dirâse ve tahkîk min evveli Kitâbi ihyâi'l-mevt ilâ evveli fi beyâni ahkâmi'l-kûd min mahdût Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-İmâm Allâme Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî (v.1004) (kitâbü ihyâi'l-mevt, kitâbü's-sirb, kitâbü'l-eşribe, kitâbü's-sayd)* (Ezher Üniversitesi, 2012); Zeki Hüseyin Zeydân v.dğr., *Dirâse ve tahkîk Minehu'l-gaffâr li-Şerhu Tenvîru'l-ebşâr ve câmiul-bihâr li'l-İmâm Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed et-Timurtâşi el-Gazzî el-Haneî (kitâbü'z-zebâih, el-udhiyye, el-hazr ve'l-ibâha, es-sayd, el-ferâiz)* (Ezher Üniversitesi, 2012); Üsâme es-Seyd Abdüssemi' - Hamdi Receb Abdülğınâ, *Dirâse ve Tahkîk min Kitâbi'l-ikrâr ilâ evveli Kitâbi'l-icâra min Kitâbi Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî* (Ezher Üniversitesi, 2013).

⁵⁹ *Minahu'l-Gaffâr*'ın yazmaları için bkz. Kayseri, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Ktp. Koleksiyonu Raşit Efendi 329/1-2, (telif tarihi: 995/1586) 2. Cilt; Ankara Milli Ktp. Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Ktp Koleksiyonu nr. 50 Gül-Kara 10/2 (telif tarihi: 997, istinsah tarihi: 1155); Ankara Milli Ktp. Tokat İl Halk Ktp. Koleksiyonu nr. 60 Hk 323 (telif tarih: 994/1585, istinsah tarihi: 1121 /1708).

⁶⁰ Haneî mezhebindeki sahih görüşlere yer vermesi ve birçok fıkhi meseleyi muhtasar şekilde ifade etmesi rağbet görmesini sağlamıştır. Bağdâdî'nin zikrettiğine göre *Hazâinü'l-esrâr ve bedâiu'l-efkâr fi şerhi Tenvîri'l-ebşâr* ve *Şerhu'l-Katr fi nahvi'd-Dürri'l-muhtâr fi şerhi Tenvîri'l-ebşâr* isimli iki farklı eser içinde yer alır. 1071'de kaleme alınan eserin nüshaları için bkz. Ahmet Özel, "Haskefî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1997), 16: 562.; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2: 296.

⁶¹ Bkz. Abdullah Muhammed Habeşi, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşi: mu'cemun şâmilün li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslâmî ve beyâni şurûhihâ* (Abudabi: el-Mecma'u's-sekâfi, 2004), 676-681,

⁶² *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı delillendirme yoluna gitmiş, karmaşık meseleleri halletmeye çalışmıştır. Ayrıca başvurduğu eserleri de tashih etmiştir. Müsveddesini temize çekerken vefat etmesi sebebiyle "bâbü kitâbi'l-kâdi ile'l-kâdi" ile "Kitâbü's-şehâdât" arasındaki "mesâilü şettâ" başlığına kadar gelebilmiştir. Muhammed Alaeddin Efendi bu eser için *Kurratü uyûni'l-ahyâr tekmeleti Reddü'l-muhtâr* adında iki ciltlik bir tekmile yazmıştır. Bkz. İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 17; Timurtâşi, *Fetâva't-Timurtâşi*, 1: 28; Özel, *Haneî fıkıh*

(v.1231/1816) *Hâşiye ale'd-Dürri'l-muhtâr*⁶³ adlı eserleri en önemlileridir. Haskefi (v.1088/1677), *ed-Dürri'l-muhtâr*'ında asıl metinde kısa geçilen hususları muteber Hanefi kaynaklarından yaptığı alıntılarla zenginleştirmiş ve bazı konularda kendi görüşlerini eklemiştir.⁶⁴ Haskefi'nin *Tenvîr* üzerine yazdığı şerh üzerine İbn Âbidîn'in yazdığı bu hâşiye İbn Âbidîn adıyla uzun süre medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuştur.⁶⁵ *Tenviru'l-ebzar* ve *ed-Dürri'l-muhtâr* ile birlikte bu eser, Ebu Hanife'den İbn Abidin'e değin süregelen Hanefi fıkıh geleneğini bir bakıma hülâsa ettiği için son derece başarılı bir çalışmadır.

İbn Abdürrezzâk'ın (v.1138/1726) *Silkü'n-nudâr*'ı⁶⁶, Halil b. Muhammed el-Fettâl'in (v.1186/1772) *Delâilü'l-esrâr*'ı⁶⁷, Hasan b. İbrahim el-Cebertî'nin⁶⁸ (v.1188/1774) *İslâhu'l-ısfâr*'ı, İbrahim b. Mustafa el-Halebî'nin (v.1190/1776) *Tuhfetü'l-ahyâr*'ı⁶⁹, Muhammed b. Abdül-Kâdir el-Ensârî'nin (v.?) *Nuhbetü'l-efkâr*'ı,⁷⁰ Ahmed b. Bekir el-Akkî'nin (v.1147/1734) *Hâşiye ale'd-Dürri'l-muhtâr*'ı,⁷¹ Muhammed b. Abdullah el-Medenî'nin⁷² (v.1087/1676) *Nuhbetü'l-efkâr ale'd-dürri'l-muhtâr*'ı da *Tenviru'l-ebzar* üzerine yazılmış diğer haşiyelerdendir.⁷³ Mehmet Emin Efendi (Ankaravî)'nin (v.1098/1687) *Hâşiyetü Tenviri'l-ebzâr*'ı⁷⁴ ve

alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları, 357; Ahmed Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 19: 292.

⁶³ Tahtâvî'nin eserini Abdülhamid el-Ayıntâbî *Tercemetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr* adıyla çevirmiştir. Özel, "Haskefi", 16: 562.

⁶⁴ Örnek için bkz. Akgündüz, "Hanefi Fırû' Metinlerinde Ta'zîr Bahsinin Gelişimi", 64.

⁶⁵ Mustafa Ergün, "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi-I Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", *A.K.Ü Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* (Afyon, 1996); Hızlı, Mefail, "Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 37.

⁶⁶ Eser Kitabü's-salât'ın sonuna kadar ve Kitabü'n-nikâh'tan bazı bölümleri içerir. Bkz. Saffet Köse, "İbn Abdürrezzâk" (İstanbul, 1999), 19: 19: 284.

⁶⁷ Hayatı ve eserleri için bkz. Özel, *Hanefi fıkıh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları*, 348-349.

⁶⁸ Ünlü Mısır müftüsü. Hakkında bilgi için bkz. Kasım Kırbıyık, "Cebertî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1993), 7: 192.

⁶⁹ Bazı eserlerde İbrahim Halebî şeklinde kısaltılması *Mülteka'l-ebhur* sahibi ile karıştırılmasına sebep olmaktadır. Hayatı ve eserleri için bkz. Ahmet Subhi Furat, "İbrahim b. Mustafa el-Halebî'nin Siyere Dair Manzum Eseri" (Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed, Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) (7-8 Mart 2009), Adapazarı/Sakarya, 2011), 109-115.

⁷⁰ *Dürri'l-muhtâr*'ın farklı haşiyelerinin özetini içeren bir eserdir. Özel, "Haskefi", 16: 388.

⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1: 175.

⁷² Kadızâde diye bilinir. Hakkında bilgi için bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10: 84.

⁷³ Özel, "Haskefi", 16: 387-388. Özel, "Haskefi", s.387-388.

⁷⁴ *Tenviru'l-ebzâr*'ın Arapça haşiyesidir. Fakat bu haşiyeye ulaşamamıştır. Tahsin Özcan, "Ankaravî, Mehmet Emin Efendi" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2013), 28: 461-462.

Nablusî'nin (v.1062/1652) Hâşiye'si⁷⁵ de eser üzerine yapılan çalışmalardandır.

Tenvîru'l-ebâr üzerine yapılan diğer şerhler; Molla Hüseyin b. İskender Rûmî'nin (v.1084/1673) *el-Cevheru'l-münîr*, Abdürrezzak b. Halil er-Rûmî'nin (v.1200/1786) *Münîru'l-efkâr*, Muhammed b. Abdullah el-Bursevî'nin (v.1088/1677) *Tebîru'l-envâr*'ı ve Mehâsînî'nin (v.1173/1759) *Hulâsatü't-tenvîr* adlı eserleridir.⁷⁶ *Tenvîru'l-ebâr*'ın içinde birçok fetvâyı barındırması sebebiyle İbn Âbidîn tarafından mezhep kitapları arasında kabul edilmediği belirtilmiş olmakla birlikte⁷⁷, geç bir dönemde yazılmış olmasına rağmen üzerine bunca şerh ve haşiye yazılmış olması *Tenvîru'l-ebâr*'ın Hanefî fıkıh geleneği içinde önemli bir yer işgal ettiğini gösteren önemli bir veridir.

b. Mu'înü'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî

Müftülerin en çok karşılaştıkları meselelere yardımcı olma amacıyla yazılan⁷⁸ ve h. 985 (m.1578) yılının sonunda tamamlanan⁷⁹ eser Beyrut'ta (Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye) 2009'da Mahmud Şemsüddîn el-Huzâî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.⁸⁰ Oğlu Salih b. Abdullah et-Timurtâşî (v.1055/1645) tarafından *Şerhu Mu'înü'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî* adıyla şerh edilmiştir.⁸¹ Enbar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi Dr. Osman Fuleyh Hasan el-Muhammedî Timurtâşî'nin *Mu'înü'l-müftî*'sini anlatan *Menhecül-İmâmi't-Timurtâşî fî kitâbihî "Mu'îni'l-müftî fî cevâbi'l-müsteftî"* adlı çalışmasında genel olarak Timurtâşî'nin iftâ usulüne dair olan bu eserini tanıtmıştır.⁸² Yine *Mu'înü'l-müftî*'nin içinden bazı bölümleri içeren

⁷⁵ *Tenvîru'l-ebâr*'a kısmi şerh yazmıştır. Hakkında bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Nablusî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32: 32: 271.

⁷⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, 7: 319-320; Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 36-38.

⁷⁷ Osman Bayder, "Hanefî Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin 'et-Tırâzu'l-müzheb' Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 29 (2015): 222.

⁷⁸ Timurtaşî, *Mu'înü'l-müftî*, 17.

⁷⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1746.

⁸⁰ Yazmaları için bkz. İstanbul Millet Ktp. Feyzullah Efendi Koleksiyonu nr. 34 Fe 1077 (istinsah tarihi:1079); Köprülü Yazma Eser Ktp. Fazıl Ahmed Paşa Ktp. Koleksiyonu 34 Fa 692 (İstinsah tarihi: 1000).

⁸¹ Özel, "Timurtâşî", 41: 188; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları*, 298.

⁸² Makalenin giriş kısmında müellifin biyografisine kısa bir değiniden sonra *Mu'înü'l-müftî*'nin genel olarak tanıtımını yaptığı ikinci kısımda kitabın yazılış amacı ve Hanefî fıkıh eserleri arasındaki yerinden bahseder. Üçüncü kısımda kitabın kaynaklarını verir, sonraki kısımlarda müellifin nakil ve meselelerdeki araştırma yöntemi, nassları kullanma biçimi ve tercih yaptığı ifadelerle yer verir. Son olarak ulaştığı sonuçları sıralar. Bkz. Osman

Anbar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nden Dr. Ali Hüseyin Abbâs'ın *Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih ve'l-udhiye min Kitâbi muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî* adlı tahkik çalışması⁸³ ile bu üniversitenin edebiyat fakültesindeki Ahmed Muhammed Mutlak ve İslami İlimler Fakültesindeki Muhammed Şemseddîn Abdü'l-emîr'in *Kitâbü'l-âriye min Kitâbi Muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî* adlı çalışmaları⁸⁴ bulunmaktadır. Muhammed Şemseddîn Abdü'l-emîr ve Es'ad et-Tayf Casim el-Fehdâvî'nin *Kitâbü'l-ikrâh min Kitâbi Muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî* adlı çalışması da *Muînü'l-müftî* hakkında bilgiler içermektedir.⁸⁵ Bu eserin şüf'a bölümü Muhammed Şemseddîn Abdü'l-emîr ve Emced Murakıb Davud Ubeyd tarafından⁸⁶, ikrar bölümü de Ahmed Abdullah Hasan el-Muhammedî tarafından⁸⁷ tahkik edilmiştir.

c. *Tuhfetü'l-akrân bi-dekâiki mezhebi'n-Nu'mân*

Bu eser fikhın bütün bablarını ihtiva eden ve 1126 beyitten oluşan bir manzume olup bizzat müellifi tarafından *Mevâhibü'r-rahmân* adıyla şerh edilmiştir.⁸⁸ *el-Buğyetü't-Tamâm* muhakkiki ez-Zeyd'in *Tuhfetü'l-akrân* ve şerhi için zikrettiği müellif hattı nüshalarda⁸⁹ *Tuhfetü'l-Akrân* için ferağ kaydını 5 Cümâde's-sânî 1005 (24 Ocak 1597) ve *Mevâhibü'l-Mennan* içinse 21 Rabiussânî 1006 (1 Aralık 1597) olarak vermiştir.⁹⁰ Eserin Türkiye'de de bir yazması bulunmaktadır.⁹¹

d. *Fetâvâ't-Timurtâşî (el-Fetâvâ)*

Timurtaşî'nin fetvalarını içerir. Çeşitli meselelerle ilgili Hanefi mezhep kaynaklarından çokça nakiller yapar.⁹² Müeyyedzâde Abdurrahmân

Fuleyh Hasan el-Muhammedî, "Menhecü'l-İmâmî't-Timurtâşî fî kitâbihî Muîni'l-müftî fî cevâbi'l-müsteftî", *Mecelletü Câmîati'l-Enbâr li'l-ulûmi'l-islâmiyyeti* 3/10 (2011): 24-67.

⁸³ Ali Hüseyin Abbas, "Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih ve'l-udhiyye min Kitâbi Muîni'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî", *Mecelletü'l-Câmîati'l-İrâkiyye* 1/35 (2016): 107-154.

⁸⁴ Muhammed Mutlak Ahmed, "Kitâbü'l-âriye min Kitâbi Muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî", *Mecelletü'l-câmiatü'l-irâkiyye*, 3 (2016): 309-356.

⁸⁵ Abdü'l-emir Muhammed Şemseddin - Casim el-Fehdâvî Es'ad et-Tayf, "Kitâbü'l-ikrâh min Kitâbi Muîni'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî", *Mecelletü'l-câmiatü'l-enbâr li'l-ulûmi'l-islâmiyye*, 4 (ts.): 497-553.)

⁸⁶ Abdülemir Muhammed Şemseddin - Davud Ubeyd Emced Murakıb, "Kitâbü'ş-şüf'a min kitâbi Muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî", *Mecelletü'l-câmiatü'l-irâkiyye*, 2 (2014): 1-35.

⁸⁷ Hasan el-Muhammedî Ahmed Abdullah, "Kitâbü'l-ikrâr min Kitâbi Muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî", *Mecelletü'l-câmiatü'l-enbâr li'l-ulûmi'l-islâmiyye*, 3 (2011): 173-231.

⁸⁸ İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19; Özel, *Hanefi fikh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları*, 283.

⁸⁹ Müellif hattı nüsha için bkz. İrlanda Chester Beatty Ktp. nr.1/3352 ve 2/3352; mikrofilmi için bkz. Riyad Mektebetü Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye nr. 3352/1.

⁹⁰ Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 16-17.

⁹¹ Topkapı Emanet Hazinesi nr.756.

⁹² Timurtaşî, *Fetâvâ't-Timurtâşî*, 1: 51.

Efendi'nin Fetvâ Mecmuası kaynaklarının arasına girmiştir.⁹³ Birçok yazması olan eser⁹⁴ Abdullah Mahmûd Ebû Hassan tarafından tahkik edilmiş ve 2014'te Amman'da (Dâru'l-feth) neşredilmiştir.

e. *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*

Timurtaşî, kadılar ve hakimleri ilgilendiren fikhî meseleleri içeren bu eserini 970 (1563) yılında, Zilhicce ayının sonlarında tamamlamıştır.⁹⁵ Yazmaları mevcut olan eser⁹⁶ Salih b. Abdülkerim b. Ali Zeyd tarafından *Buğyetü't-temâm fî tahkîki ve dirâseti Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* adıyla iki cilt halinde neşredilmiştir. Ayrıca Samir Mazen el-Kubbec tarafından *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* adıyla tahkîki yapılmış ve 2007'de Amman'da (Dâru'l-Feth) neşredilmiştir.

f. *el-Fetâva'z-Zeyniyye*

Hocası İbn Nüceym'in (v.970/1563) Hanefî fikhıyla ilgili yaklaşık 400 soru cevap içeren fetvalarını *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye* ile birlikte derlediği⁹⁷ eseridir. *El-Fetâve'l-Gıyâsiyye*, Hanefî alimi Davud b. Yusuf el-Hatib'in 1266-1287 tarihleri arasında Delhi'de hüküm süren Sultan Ebu'l-Muzaffer Gıyaseddin Balaban'a⁹⁸ ithaf ettiği fetva mecmuasıdır. Birçok yazması bulunan eserin tahkiki Said b. Salim b. Mesaid el-Gamidi tarafından, *el-Fetâva'z-zeyniyye* adıyla yapılmıştır.⁹⁹

g. *Feyzü'l-müstefiz fî mesâili't-tefvîz*¹⁰⁰

⁹³ Emine Arslan, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetvâ Mecmûası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Alimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*, 2017, 289-290.

⁹⁴ Yazmaları için bkz. Atif Efendi Yazma Eser Ktp. Atif Efendi Koleksiyonu nr. 34 Atf 1131/2; Beyazıt Devlet Veliyyüddin Efendi, nr.1493.

⁹⁵ Zeyd, *Buğyetü't-temâm*, 244.

⁹⁶ Örneğin bkz. Köprülü Yazma Eserler Ktp. Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 66/2.

⁹⁷ Bazı eserlerde oğlu Ahmed'in tertip ettiği söylene de eserin önsözünde *Fetâva'l-Gıyâsiyye* ile birlikte Timurtâşi tarafından tertip edildiği kaydedilir. Eserin iki tertibi olduğu ve bunun Haskefî tarafından *el-Cem' beyne fetâvâ İbn Nüceym* adıyla derlendiği ifade edilir. Bkz. Özel, *Hanefî fikh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları*, 255; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1223; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısri Hanefî İbn Nüceym, *el-Fetâva'z-zeyniyye*, thk. Said b. Salim b. Mesaid el-Gâmidî (Riyad : Dâru Künûzi İşbilyâ (Künûzu İşbilyâ), 2011), 23.

⁹⁸ Gıyaseddin Balaban hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Saadettin Yağmur Gömeç, "Gıyaseddin Balaban ve Hükümdarın Görevleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35 (2016): 239-254.

⁹⁹ Bkz. Çorum Hasanpaşa İl Halk Ktp. nr. 19 Hk 170176 (ts.). *Tertîbü Fetâva'z-zeyniyye* adıyla kayıttır.

¹⁰⁰ Muhammed Şerif bu eserin Muhammed b. Abdullah Timurtâşi'ye aidiyetini kabul etmekle birlikte oğlu Salih'e ait olduğu yönünde değerlendirmeler de mevcuttur. Aynı adı taşıyan iki farklı eser olması da mümkündür. Bkz. Timurtaşî, *el-Vüsûl*, 88.

Yazması mevcut olan bu eserin¹⁰¹ Ürdün Üniversitesi'nde İsmail Berrîşî danışmanlığında Yunus Sanır tarafından tahkiki ve incelemesi yapılmış, ancak henüz neşredilmemiştir. (2016)

h. *Bezlü'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tağayyürî'n-nukûd*

Risâlenin 2001'de Kudüs Üniversitesi'nde Hüsameddin b. Musa Affâne tarafından yapılan tahkiki neşri ve Şeyma Özdemir tarafından "16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddîn Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi" adıyla bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Risâlenin yazıldığı dönemde para ve iktisat sisteminin getirdiği problemlere bazılarının Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre, bazılarının ise Ebû Yusuf'un görüşüne göre fetvâ verdiklerine ve uygulama birliği olmadığı gerekçesiyle Timurtâşî'nin bütün bu karışıklıkların giderilmesi için fetvâ verenler tarafından izlenecek yöntemi açıkladığı ve kadı ve hakimler için yardımcı olmasını amaçladığı bir risaledir.¹⁰²

i. *Î'ânetü'l-hakîr şerhu Zâdi'-fakîr*

Kemaleddîn İbnü'l-Hümâm'ın (v.861/1457) Hanefî fıkına dair taharet ve namaz bahislerini içeren *Zâdü'l-fakîr* adlı eserinin şerhidir.¹⁰³ Yazmaları bulunan eser¹⁰⁴ Ömer Muhammed Kerim eş-Şeyhli ve Firas Muhammed Nezir Müdellel tarafından tahkik edilmiş, Dımaş'ta (Dâru'n-Nevâdir) ilk olarak 2014 yılında ve daha sonra 2017 yılında neşredilmiştir.

j. *Hâşiye ale'd-Dürer ve'l-gurer*

Molla Hüsrev'in (v.885/1480) *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* adlı eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir.¹⁰⁵ Kitabü'l-hacc'ın sonuna kadar gelebilmiştir.¹⁰⁶

k. *Risâle fî beyâni cevâzi'l-istinâbeti fî'l-hutbe*

Adından anlaşıldığı kadarıyla kız istemede başkasını vekil kılmanın caiz olduğuna dair bir risaledir. Basılmamış olan risale, Raşit Efendi Kütüphanesinde nr. 268 (ts.) 125-128 *Risâletün fî mes'elet İstinâbeti'l-hatîb fî'l-hutbe* adıyla kaydedilmiştir.

¹⁰¹ Bkz. Manisa İl Halk Ktp. nr.45 Hk 3669/2.

¹⁰² Muhammed b. Abdullah el-Gazzî Timurtaşî, *Risâletü Bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tağayyürî'n-nukûd*, thk. b. Musa Affane Hüsameddin, ts., 72-74.

¹⁰³ Cihan Ravza, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr Adlı Eserinin Metod ve Muhteva Açısından İncelenmesi (Kitâbü'n-Nikâh Örneği)* (Sakarya Üniversitesi, 2010), 15.

¹⁰⁴ Bkz. Beyazıt Devlet Ktp. nr. 001992 ve Manisa İl Halk Ktp. nr.45 Hk 4629 (ts.).

¹⁰⁵ Yazması için bkz. Çorum Hasanpaşa İl Halk Ktp. Nr. 19 Hk 3270 (ts.).

¹⁰⁶ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4: 19.

I. Risâle fi't-tecvîz¹⁰⁷

Halktan bazıları *zevvectü* demek yerine yanlışlıkla *cevveztü* diyorlardı. Bu ifadeyle evlilik sözleşmesinin kurulup kurulmadığını irdeleyen bir risaledir. İbn Âbidîn bunu *Risâle fi lafz-ı cevveztüke bitakdîmi'l-cîm*¹⁰⁸olarak zikretmektedir.¹⁰⁹

m. Şerhu'l-Kenz

Ebü'l-Berekât en-Neseff'nin (v.710/1310) *Kenzü'd-dekâik* isimli kitabının şerhidir. Kitabü'l-eymân'a kadar gelmiştir.¹¹⁰

n. Şerhu'l-Vikâye

Sadruşşerîa el-evvel'in (v.673/1274) *Vikayetü'r-rivâye*'si için yazdığı küçük bir şerhtir.¹¹¹

o. Risâle fi'l-kazâ (ve'l-hükm)

Bir yazması Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde¹¹² bulunmaktadır. Kitap, *Mu'inetü'l-hukkâm*'ın başka isimle kaydedilmiş bir nüshası olabilir.

p. el-Ahkâmu'l-müte'allika bi'l-kudâti ve'l-hukkâm

Bağdâdî'nin zikrettiği bu eserin¹¹³ yazması Ankara Milli Kütüphane'de mevcuttur.¹¹⁴ Eser, *Mu'inetü'l-hukkâm*'ın başka isimle kaydedilmiş bir nüshası olabilir.

r. Risâle fi Ahkâmi'l-lihyeti ve halkı'ra's

Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde (nr. 21 Hk 270/10'da) kayıtlı olan bu risale, sakalı bir tutamdan daha fazla uzatma, başı tıraş etme, hamama girme, erkeğin gümüş haricinde bir yüzük takması ve ipek takke giyinme gibi birkaç meseleye dair 3-4 varaklık küçük hacimli bir risaledir. Ferağ kaydında müellifin h. 972 yılında bitirdiği ifade edilen risalenin hem başında hem de sonunda Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî adı geçmektedir. Bazı kaynaklarda zikredilen *Risale fi duhûli'l-hammâm* adlı risalesinin bu olması kuvvetle muhtemeldir. Kütüphane kataloğunda risalenin ismi yanlış

¹⁰⁷ Fetâve't-Timurtâşî muhakkiki, Ömer Rıza Kehhâle'nin bu risaleyi *Mes'ebetü't-tecvîzi'l-vâkıati beyne'l-avâm bedele't-tezvîc* adıyla zikrettiğini ifade eder. Ancak *Mu'cemü'l-müellifin*'de böyle bir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte bu nakil, risalenin içeriğine ışık tutmaktadır. Bkz. Timurtaşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, 1: 32; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10: 197.

¹⁰⁸ İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

¹⁰⁹ Yazması için bkz. Kastamonu Yazma Eserler Ktp. nr. KHK1757/45.

¹¹⁰ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4: 19.

¹¹¹ Timurtaşî, *el-Vüsûl*, 88.

¹¹² Bkz. nr. 34 Hk 1757/44 (ts.)

¹¹³ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2: 262.

¹¹⁴ Bkz. Samsun İl Halk Ktp. Koleksiyonu, nr.55 Hk (istinsah tarihi:1249/1833).

yazılmıştır.

s. *Silkü'n-Nudar Şerhu'd-Düreri'l-Muhtâr*

Eserin, Timurtâşi adına kayıtlı olduğu kütüphane; Topkapı Revan Köşküdür (nr.570 (istinsah tarihi: 1776) 273 vr.)

t. *Risâle fî mes'eleti duhûli'l-veledi'l-biâte fî'l-mevkûf alâ evlâd*

Kaynaklarda herhangi bir atıf bulunmayan bu risalenin kaydı şudur: Beyazıd Devlet Veliyyüddin Efendi nr.1064 (ts.).

Timurtâşi'nin biyografilerinde zikredilen; ama kütüphane kayıtlarında bulamadığımız, fıkıhla ilgili diğer eserleri şunlardır: *Risâle fî'l-vukûf bi-Arafe*¹¹⁵, *Risâle fî'l-kerâhe*, *Risâle fî'l-müzâraa*¹¹⁶, *Risâle fî'l-meshi ale'l-huffeyn*¹¹⁷, *Risâletü'n-nefâis fî ahkâmi'l-kenâis*¹¹⁸, *Şerhu'l-vehbâniyye*, *Risâle fî duhûli'l-hammâm*¹¹⁹, *Risâle fî beyâni ahkâmi'l-kırâeti halfe'l-imâm*¹²⁰, *Ferâizü't-Timurtâşi*¹²¹, *Müşkilâtü'l-mesâil* ve *Şerhu'l-müşkilât*.¹²²

2. Fıkıh Usulüne Dair Eserleri

a. *Şerhu'l-Menâr*

Ebu'l-Berekât en-Neseffî'nin (v.710/1310) usûle dair *Menâru'l-envâr*'ının şerhidir.¹²³ Sünnet kısmına kadar gelmiştir.¹²⁴

b. *Şerhu muhtasari'l-Menâr*¹²⁵

Mustafa Ateş; Emîr Pâdişah el-Buhârî'nin (v.987/1579) *Teysîru't-Tahrîr*'i ile Timurtâşi'nin bu şerhinin müellifleri hayattayken istinsah edildiği bilgisini verir.¹²⁶ Eserin tahkiki Fâdey Mahmud tarafından *Kitâbü feyzü'l-Gaffâr şerhu mâ untuhibe mine'l-Menâr* ismiyle Kudüs üniveritesi master çalışması olarak 2010 yılında yapılmıştır. Çorum Hasanpaşa İl Halk

¹¹⁵ Bkz. İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 262; İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

¹¹⁶ İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

¹¹⁷ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 262.

¹¹⁸ İsmail Paşa, *Îzâhü'l-Meknûn fî zeyli alâ keşfü'z-zünûn*, 3: 570.

¹¹⁹ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4: 19; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 262.

¹²⁰ İbn Âbidîn, risaleyi "*fî hurmeti'l-kırâati halfe'l-imâm*" adını zikretmiştir. İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

¹²¹ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 262. Katip Çelebi onu Zahirüddin et-Timurtâşi'ye nisbet eder. Nitekim bu gibi karıştırmaların olabileceğine Timurtâşi nisbesi ile ilgili değerlendirmemiz sırasında işaret etmiştik. bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1246.

¹²² İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

¹²³ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 262.

¹²⁴ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4: 19.

¹²⁵ İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 262.

¹²⁶ Mustafa Ateş, "Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Fıkıh Usûlü Erserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı -IV*, 2015, 258.

Kütüphanesinde bu isimle bir nüsha Timurtâşî adına kayıtlıdır.¹²⁷

c. *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*¹²⁸

Müellife ait olan asıl nüshada *el-Vüsûl ilâ kavâidi'il-usûl* ve *Kitâbü tuhfeti tâlibi'l-vüsûl* isminin kayıtlı olduğu görülmektedir.¹²⁹ Müellif, kitabın ilk sayfasına bizzat *el-Vüsûl ilâ kavâidi'il-usûl* yazmış ve “dilersen *Kitâbü tuhfeti tâlibi'l-vüsûl* ismini de kullanabilirsin” diye bir not düşmüştür.¹³⁰

Müellif, usûl-fürû ilişkisini ele almak üzere Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl adlı bir eser yazmıştır. İsnevi'nin (v.772/1370) et-Temhîd adlı eserini model alarak yazdığı¹³¹ bu eserde usûl kaideleri altında fûru örnekleri verir. Eser Muhammed Şerif Mustafa Ahmed Süleyman tarafından tahkik edilmiştir. Yine Gassan Dibak tarafından *Dirâsetü ve tahkiku kitabi'l-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl fi tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl* adıyla yüksek lisans tezi yapılmıştır.

3. Diğer Eserleri

a. *Manzûme fi't-tevhîd*

Müellif bu eseri *Şerhu'l-Manzûmeti fi'tevhîd* adıyla şerh etmiştir.¹³² Milli kütüphanede nüshası bulunan eserin ismi *el-Urcûzetu'l-keâmîye fi-usûli'l-kavâ'idi'l-İslâmiye* şeklindedir.¹³³ Esere Kazasker Şerif Mehmed Molla Efendi (v.1308/1890) tarafından bir şerh yazılmıştır.¹³⁴

b. *el-Fevâidü'l-merziyye fi şerhi'l-Kasideti'l-lamiye*

Siraceddin Ali b. Osman el-Uşî'nin *Bed'ü'l-emâli* adıyla şöhret bulan Matürîdî akaidine dair kasidesinin şerhidir.¹³⁵

c. *Şerhu'l-kasideti'l-hemziyyeti fi'l-medâihi'n-nebeviyyeti*

Muhammed b. Saîd el-Bursevi'nin (v.696/1296) *el-Kasîdetü'l-hemziyye fi'l-medâihi'n-nebeviyye* adlı eserinin şerhidir.¹³⁶

d. *Şerhu'l-katr'dan bir kısım*

İbn Hişâm en-Nahvî'nin (v.761/1360) *Katru'n-nedâ ve Bellü's-sadâ*

¹²⁷ Bkz. nr.19 Hk 1619 (ts.)

¹²⁸ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4: 19; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 10: 197.

¹²⁹ Dımaşk Esed Ktp nr 13878/2; 88 vr.

¹³⁰ Timurtaşî, *el-Vüsûl*, 100.

¹³¹ Timurtaşî, *el-Vüsûl*, 113.

¹³² Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4: 19.

¹³³ Yazma bilgilerinde (71b)'den alınan bilgiye göre eser Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin “Urcûzetü't-tevhîd” adlı manzumesine yapılan şerhtir. 1003 yılında yayınlanmıştır.

¹³⁴ bkz. Ankara Milli Ktp. Yazmalar Koleksiyonu nr.06 Mil 7235/2.

¹³⁵ Bkz. Suriye Zâhiriyye Ktp. Esed Ktp içinde nr. 48/76; ABD Burnaston Ktp. nr. 3300. (fihrist: hıżânetü't-türâs, 34: 962).

¹³⁶ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2:138.

isimli eserinin şerhidir. İsm-i fâilin i'mâli kısmına kadar gelmiştir.¹³⁷

Biyografi ve bibliyografya kaynaklarında, akaide dair *Risâle fi ahkâmi'd-dürûz ve'l-erfâz*, *Risâle fi ismeti'l-enbiyâ*, *'Ikdü'l-cevâhiri'n-neyyirât fi beyâni hasâisi'l-kirâmi'l-aşerati's-sikât*;¹³⁸ tasavvufa dair *Risâle fi't-tasavvuf*, *Şerhu'r-risâle fi't-tasavvuf*¹³⁹. Dile dair *Risâle fi ilmi's-sarf*¹⁴⁰, *Risâle fi't-tensîs ale'l-aded*¹⁴¹ ve *Şerhu'l-avâmil*¹⁴² gibi Timurtaşî'ye nispet edilen ama kütüphane kayıtlarında bulamadığımız başka eserler de vardır.

Sonuç

Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî Osmanlı devletinin en parlak dönemini ve daha sonra gelişen olayları görmüş, iktisadi bozulmalara şahit olmuş ve bunun için bazı fikhî çözüm arayışına girmiş bir fıkıh bilginidir. Gazze, Şam, Mısır gibi ülkelerde bulunan Timurtâşî'nin verdiği eserlerle Hanefi fikhına büyük katkıları olmuştur. Hicrî X. asrın en önemli Hanefi fakihlerinden biri olan Timurtâşî'nin kendilerinden ders okuduğu İbn Nüceym, İbnü'l-Meşrikî gibi isimlerin onun ilim hayatında büyük etkisi vardır. Hayatının ayrıntılarına dair detaylı bilgiye sahip olmadığımız fakihin eserlerinden bazı çıkarımlar yapılması mümkün olabilmektedir. Örneğin biyografilerdeki Timurtaşî başlığında müftülük yaptığına dair net bir bilgi yer almazken, Fetâva'sında Gazze müftüsü olduğuna dair açık ifadeler bulunmaktadır.

Füru'ya dair yazdığı *Tenvîru'l-ebşâr*, fetvalarını derlediği *el-Fetâva*, fetva usulüne dair yazdığı *Mu'inü'l-müfti*, usûl ile füru ilimlerini buluşturduğu *el-Vüsûl* ve paraların mübadelesine dair yazdığı *Bezlü'l-mechûd* risalesi Timurtaşî'nin fıkıh alanında öne çıkan eserleridir. Fıkıhçılığı ağır basmakla birlikte Timurtaşî'nin akaid, dil ve tasavvufa dair eserleri de bulunmaktadır. Eserlerinden bir kısmı tahkik edilerek basılmıştır. Bir kısmı ise kütüphane kayıtlarında mevcuttur. Yazma halinde kütüphanelerimizde mevcut olan eserleri gün yüzüne çıkarmak için araştırmacılarının ilgisini beklemektedir.

¹³⁷ Timurtaşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, 35.

¹³⁸ Bazı kaynaklarda zikri geçen *Risâle fi hasâisi'l-aşerati'l-mübeşşerîn bi'l-cenneti* adlı risale ile bu risalenin isim benzerliği bizde aynı eserin iki farklı isimle kaydedildiği kanaati oluşturmuş, bundan dolayı bu risalenin metinde zikrine gerek görülmemiştir.

¹³⁹ İbn Âbidîn; Risale fi't-tasavvuf ve onun şerhi Manzûme fi't-tasavvuf'u ise 3. farklı kitap olarak zikreder. İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

¹⁴⁰ İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

¹⁴¹ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2: 262.

¹⁴² Bu eserin Abdulkâhir el-Cürcânî'nin (v.471/1078-79) *el-Avâmilü'l-mi'e* adlı eseri olması mümkündür. Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser*, 4: 19.

KAYNAKÇA

- ABBAS, Ali Hüseyin. "Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih ve'l-udhiyye min Kitâbi Muîni'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî". *Mecelletü'l-Câmiati'l-Irâkiyye* 1/35 (2016): 107-154.
- ACAR, İsmail. "İbn Nüceym'in Hayatı ve Eserleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13 (2001): 109-129.
- AHMED Abdullah, Hasan el-Muhammedî. "Kitâbü'l-ikrâr min Kitâbi Muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî". *Mecelletü'l-câmiatü'l-enbâr li'l-ulûmi'l-islâmiyye*. 3 (2011): 173-231.
- AHMED, Muhammed Mutlak. "Kitâbü'l-âriye min Kitâbi Muîni'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî". *Mecelletü'l-câmiatü'l-irâkiyye*. 3 (2016): 309-356.
- AKGÜNDÜZ, S. Nuri. "Hanefi Fürû' Metinlerinde Ta'zîr Bahsinin Gelişimi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVI/29* (2014): 47-68-68.
- AKSOY, Hasan. "Kınalızâde Ali Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- ARSLAN, Emine. "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetvâ Mecmûası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Alimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*. 2017.
- ATEŞ, Mustafa. "Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Fıkıh Usûlü Erserleri Üzerine Bir Değerlendirme". *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı -IV*. 2015.
- AY, Mehmed Emin. "Osmanlılarda İlmiye Teşkilatı (Kanûnî'ye Kadar 1299-1566)". *Diyanet İlmi Dergi* 25/2 (1989): 37-51.
- BAYDER, Osman. "Hanefi Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin 'et-Tırâzu'l-müzheb' Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi". *Bilimname: Düşünce Platformu*. 29 (2015): 211-229.
- BİLGE, Mustafa L. "Gazze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 1996.
- CEBERTÎ, Abdurrahman b. Hasan el-. *Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-cîl, ts.
- DİBAK, Gassan. *Dirase ve tahkiku Kitâbi'l-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl fi tahrîci'l-furu' ale'l-usul*. Dimaşk: Câmiatu Dimaşk, 2004.
- ERGÜN, Mustafa. "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi-I Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları". *A.K.Ü Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. Afyon, 1996.
- ES-SEYYİD İsmail Süleyman - Muhammed Alî Medkûr. *Dirâse ve Tahkîk min*

evveli Kitâbi beyâni ahkâmi'z-zebâih ilâ nihâyeti'l-kitâbi'l-istibrâ ve gayrihî min mahdût Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-epsâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî. Ezher Üniversitesi, 2011.

EŞ-ŞAHÂT İbrahim Mansûr - Menâ es-Seyd BEREKÂT. *Min Kitâbi Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-epsâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî min bâbi mâ yüfsidü's-salât ilâ bâbi's-Salâti'l-ideyn*. Ezher Üniversitesi, 2009.

F. ABDÜLFETTÂH EN-NÂDÎ. *Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-epsâr min evveli Kitâbi'z-zekâtın ilâ âhiri bâbi Ahkâmi's-savm li-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî*. Ezher Üniversitesi, 2007.

FURAT, Ahmet Subhi. "İbrahim b. Mustafa el-Halebî'nin Siyere Dair Manzum Eseri". Program adı: Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed, Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) (7-8 Mart 2009), Adapazarı/Sakarya, 2011.

GAZZÎ, Ebû'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed Âmirî Dımaşki Necmeddin. *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietil-âşire*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur. "Gıyaseddin Balaban ve Hükümdarın Görevleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 35 (2016): 59.

HABEŞÎ, Abdullah Muhammed. *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşi: mu'cemun şâmilün li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslâmî ve beyâni şurûhihâ*. Abudabi: el-Mecma'u's-sekâfi, 2004.

HAMDÎ Receb Abdülgnâ Imâre - Salim Ahmed Muhammed Selâme. *Dirâse ve tahkîk kitâbü'l-büyu "min evveli kitâbi'l-büyu" ilâ nihâyeti kavlihî bâbü fi beyâni ahkâmi'l-bey'i'l-fâsid ve zâlike min mahdût Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-epsâr Allâme Şemsüddîn et-Timurtâşi (v.1006)*. Ezher Üniversitesi, 2008.

HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut. *Mu'cemü'l-büldan*. Beyrut: Dâru Sadır, 1995.

HASAN Ahmed Haneî - Abdülfettâh Abdullah el-BERŞÛMÎ. *Dirâse ve tahkîk min evli Kitâbi ihyâi'l-mevt ilâ evveli fi beyâni ahkâmi'l-kûd min mahdût Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-epsâr li-İmâm Allâme Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Gazzî et-Timurtâşi el-Haneî (v.1004) (kitâbü ihyâi'l-mevt, kitâbü's-şirb, kitâbü'l-eşribe, kitâbü's-sayd)*. Ezher Üniversitesi, 2012.

HIZLI, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008).

- İbn ABİDİN. *Reddu'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenviri'l-ebşâr*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1992.
- İbnü'l-GAZZİ, Ebü'l-Meali Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *Divanü'l-İslâm*. Beyrut : Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn NÜCEYM, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısri Hanefî İbn. *el-Fetâva'z-zeyniyye*. Thk. Said b. Salim b. Mesaid el-Gâmidî. Riyad : Dâru Künûzi İşbilyâ (Künûzu İşbilyâ), 2011.
- İBRÂHİM Abdürrezzâk el-Havlî - Mustafa Reşad Azmi. *Şeyh Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed et-Timurtâş el-Hanefî el-Gazzî ve Kitâbühü Minehu'l-gaffâr li-Şerhu Tenvîru'l-ebşâr ve câmiul-bihârmin bâbi'l-Yemîn fi't-talâk ve'l-itâk ilâ nihâyeti Kitâbi'l-hudûd dirâseten ve tahkîkan*. Ezher Üniversitesi, 2011.
- İSMAİL PAŞA, Bağdatlı. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Tahran: Mektebetü'l-İslamiyye, 1947.
- İSMAİL PAŞA, Bağdatlı. *Îzâhü'l-Meknûn fi zeyli alâ keşfü'z-zünûn*. Beyrut: Dâru İhyau't-türasi'l-arabî, ts.
- KARA, İsmail. "Şerh ve Hâşiye Geleneği Kuşatılmadan İslam'ın Klasik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?" *Türkiye IV. Dînî Yayınlar Kongresi: Dînî Klasikler: Tebliğler-Müzakereler 30-31 Ekim 2009 / Ankara*. 61-86. Ankara, 2011.
- KÂTİP ÇELEBİ. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebül-müsennâ, 1941.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957.
- KIRBIYIK, Kasım. "Cebertî". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1993.
- KÖSE, Saffet. "İbn Abdürrezzâk". İstanbul, 1999.
- MENÂ es-Seyd Berekât. *Min Kitâbi Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-İmâm Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî min bidâyeti Kitâbi't-tahâre ilâ nihâyeti Kitâbi't-tahâre*. Ezher Üniversitesi, 2008.
- MUHAMMED MAHMÛD İvaz Selâme - Mustafa Reşâd. *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi ahkâmi'l-kasâme ilâ evveli Kitâbi beyâni ahkâmi'l-hünsâ min mahdûd Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Gazzî et-Timurtâşî el-Hanefî (v.1004)*. Ezher Üniversitesi, 2012.
- MUHAMMED ŞEMSEDDİN, Abdülemir - Emced Murakıb, Davud Ubeyd. "Kitâbü'ş-şüf'a min kitâbi Muîni'l-müfti alâ cevâbi'l-müsteftî". *Mecelletü'l-câmiati'l-ırâkiyye*. 2 (2014): 1-35.
- MUHAMMED ŞEMSEDDİN, Abdü'l-emir - Es'ad et-Tayf, Casim el-Fehdâvî.

“Kitâbü’l-ikrâh min Kitâbi Muîni’l-müftî ‘alâ cevâbi’l-müsteftî”.
Mecelletü’l-câmiatü’l-enbâr li’l-ulûmi’l-islâmiyye. 4 (ts.): 497-553.

MUHAMMEDİ, Osman Fuleyh Hasan. “Menhecü’l-İmâmi’t-Timurtâşî fî kitâbihî Muîni’l-müftî fî cevâbi’l-müsteftî”. *Mecelletü Câmiati’l-Enbâr li’i-ulûmi’l-islâmiyyeti* 3/10 (2011).

MUHİBBİ, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki.
Hulâsatü’l-eser fi a’yani’l-karni’l-hadi aşer. Beyrut: Dâru Sadır, ts.

MUSTAFA REŞAD. *Kitâbü’l-büyu’min evveli fasli fî beyâni ahkâmi’l-fuzûlî ilâ nihâyeti bâbi mâ yubtlü bi-şurûti’l-ahkâmi’l-fâsidedi ve zâlike min mahdûd Minehu’l-gaffâr Şerhu Tenvîru’l-ebşâr li-Allâme Şemsüddîn et-Timurtâşî*. Ezher Üniversitesi, 2008.

ÖZCAN, Tahsin. “Ankaravî, Mehmet Emin Efendi”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2013.

ÖZDEMİR, Şeyma. *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî’nin Nükûd Risalesi*. Marmara Üniversitesi, 2017.

ÖZDEMİR, Şeyma - Özvar, Erol. “Şemseddin Timurtâşî’nin Risâle fi’n-Nükûd İsimli Eseri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (15 Haziran 2018): 95-108.

ÖZEL, Ahmed. “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 1999.

ÖZEL, Ahmet. *Hanefi fıkıh alimleri ve diğer mezheplerin meşhurları*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

ÖZEL, Ahmet. “Haskefi”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1997.

ÖZEL, Ahmet. “Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2012.

ÖZEN, Şükrü. “Nablusî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 2006.

RAVZA, Cihan. *İbnü’l-Hümâm’ın Fethu’l-Kadîr Adlı Eserinin Metod ve Muhteva Açısından İncelenmesi (Kitâbü’n-Nikâh Örneği)*. Sakarya Üniversitesi, 2010.

SALİM Ahmed Muhammed Selâme - Ali Muhammed Ramazan. *Dirâse ve Tahkîk Kitâbü’l-İtk ve’l-eymân ilâ mâ kable kavlihî bâbü fî beyâni ahkâmi’l-yemîn fi’t-talâk ve’l-ıtâk*. Ezher Üniversitesi, 2010.

SEYF Kazâmil - Kemâl Cevdet Ebu’l-Meâtî - Mustafa Reşad. *Dirâse ve tahkîk min bâbi’l-kâdî ile’l-kâdî ve gayrihî ilâ âhiri kitâbi’ş-şehâdât ve zâlike min mahdût Minehu’l-gaffâr Şerhu Tenvîru’l-ebşâr li-Şemsüddîn et-Timurtâşî*. Ezher Üniversitesi, 2010.

- TABBÂ', Osman Mustafa. *İthafü'l-eizze fî tarihi Gazze*. Gazze: Mektebetü'l-Yazıcı, 1999.
- Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah el-Gazzî. *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*. Thk. Muhammed Şerif Ahmed Süleyman. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- TİMURTAŞI, Muhammed b. Abdullah el-Gazzî. *Fetâva't-Timurtâşî*. Dâru'l-Feth: Amman, 2014.
- TİMURTAŞI, Muhammed b. Abdullah el-Gazzî. *Mu'inü'l-müftî 'ala cevabi'l-müsteftî*. Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2009.
- TİMURTAŞI, Muhammed b. Abdullah el-Gazzi. *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*. Thk. Sâmir Mâzin Kubbec. Amman: Daru'l-feth, 2007.
- Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah el-Gazzî. *Risâletü Bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tagayyürî'n-nukûd*. Thk. b. Musa Affane Hüsamüddin. ts.
- ÜSÂME es-Seyd Abdüssemi' - Hamdi Receb ABDÜLGİNÂ. *Dirâse ve Tahkîk min Kitâbi'l-ikrâr ilâ evveli Kitâbi'l-icâra min Kitâbi Minehu'l-gaffâr Şerhu Tenvîru'l-ebşâr li-Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşî el-Hanefî*. Ezher Üniversitesi, 2013.
- ZEKÎ Hüseyin Zeydân - Sâlim Ahmed Muhammed SELÂME - Atıyye es-Seyd Feyyâz. *Dirâse ve tahkîk Minehu'l-gaffâr li-Şerhu Tenvîru'l-ebşâr ve câmiu'l-bihâr li'l-İmâm Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed et-Timurtâşî el-Gazzî el-Hanefî (kitâbü'z-zebâih, el-udhiyye, el-hazr ve'l-ibâha, es-sayd, el-ferâiz)*. Ezher Üniversitesi, 2012.
- ZEYD, Salih b. Abdülkerim b. Ali. *Buğyetü't-temâm fî tahkîki ve dirâseti Müs'ifeti'l-hükkâm 'ale'l-ahkâm*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1996.
- ZİRİKLİ, Hayreddin. *el-A'lâm : Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1992.
- ERİŞİM: 03 Şubat 2019. http://kadl.sa/Browse.aspx?id=mwshdjftq4umh6ejypv5vc9mnbvjpsuzedvhij9oqy5cqmqteejuxpg79zoqr3e&pub=%27%27&fbclid=IwAR0fE57Im4E9PuJfNj3rmmUvkh_JDxKymzMk7OU8oi_HawvD9523Hxkc-hw.

THE LEADING NAME IN THE HISTORY OF OTTOMAN LAW: A BIOGRAPHICAL RESEARCH ON TIMURTASHI

Osman GÜMAN^a

Ayşe SEZER^b

Extended Abstract

Timurtashi is well-known name among the late Hanafi jurists who was counted among the jurists of 21st generation (tabaqa) He lived in the tenth Century (AH) (XVI. CE) He has given works which about the sciences of belief, Islamic law, methodology of Islamic law, arabic language and literature. His birth is in 939/1532-1533 and he was born in Gaza. Therefore his surname is al-Ghazzî. His full name is Ebu Salikh Shaikh al-Islam Mohammad Ibn Abdillah Ibn Ahmad Ibn Mohammad Ibn Ibrahim Ibn Mohammad Al-'Umarî el-Ghazzî al-Timurtashi. Timurtashi who lived in Gaza which is within the baundries of Ottoman in that time although he had seen the periods of Qanuni and Selim the Second and Murad the Third and Mehmet the Third, he lived away government policy because of living in Gaza and being away from the Center. The faqih travelled to the many scientific centers for the purpose of education and he was educated in fiqh by Ibn Nujaym who was the most famous in this era. He codified the fatwa of Ibn Nujaym. He stayed on countries such as Gaza, Damascus and Egypt. In addition, he studied in a period with the Shaykh Emin ad-din Ibn Abd al-Al, Mohamad al-Mashriqi and Qazaskar Qinalizade Ali Efendi. As well as his ancestors and descendants, he is a member of a well-known scholar family.

Timurtashi was called "Sahibu *Tanwir al-absar*" because of his work which its name is *Tanwir al-absar*. This work which was written by Timurtashi, gained a reputation among the well-known Hanafite scholars such as al-Haskafi and Ibn Abidin. Many commentaries and postscripts were written on this work. It was quoted as a reference by many jurists. The most important

^a Assoc. Prof., Sakarya University Theology Faculty, oguman@sakarya.edu.tr

^b MA Student, Sakarya University Institute of Social Sciences, ayseszr88@gmail.com

of these works is certainly Haskafi's work which named *Al-Durru'l-muhtar sharh tanwiru'l-absar* and Ibn Abidin's work *Raddu'l-muhtar 'ala al-Durru'l-muhtar*. His work which is entitled *Fatawa* lead to müfti. *al-Wusul ila qawaid al-usul* which is another work deals with the connection between theory and practice in Islamic law. The booklet of *Nukûd* has reflected the age when the Ottoman Empire face to economically unstable. The booklet includes the economic debates between scholars of the period in the 16th century. Moreover he wrote little booklets that he has given answer of questions by writing which he was asked about various topics such as the wakfa (waiting) of Arafat, the mash (to rob something by hand) on socks, provisions regarding the church, entering to the baths, qiraah (reciting) behind the imam, provisions on Durzis and Rafizis. Some of his works which mentioned in sources did not reach our time. There is no exact knowledge about the date of Timurtashi's death. Although a date has been given by author himself since the date of writing *Tukhfetu al-aqran* and its commentary *Mevahibu'r-rahman*, we have no definite data. That's why we can say: He was alive in the date 1007/1599.

Some of the major works which are attributed to Timurtashi within the literature of bibliography and which already have been printed are as follows: *Minahu'l-Gaffar Sharh Tanwiri'l-absar*, *Mu'inu'l-mufti 'ala jawabi'l-mustafti*, *Fatawa't-Timurtashi*, *Mus'ifetu'l-hukkam 'ale'l-ahkam*, *al-Fatawa'z-zayniyya*, *I'anatu'l-haqir sharh Zad al-faqir*, *Sharh muhtasar al-Manar*, *el-Wusul ila qawaidi'l-usul*, *Feydu'l-mustafid fi masaili't-tafwid*.

Moreover there are names of works which are related to Timurtashi in the archives that unnamed in resources. However some of these works belong to different people and they have been recorded wrong. Some of names of them were different it seemed that some of his works were registered with variant names. After a research in the library records about works of the author some descriptive informations are given which we can reach. The main resource about the life of Timurtashi consists of informations which takes place in *Hulasatu'l-asar* by Muhibbi. Apart from this and an article "Timurtashi" of TDV, the studies which deal with his biography consist of verifications of author's works or limited informations that given at beginning of the partial studies about the works rather than being separate. These are broadly similar - information about the date of death of Timurtashi which are controversial-repetition of the same information. In this study; we reached some details by using informations in historial resources about the region where the author lived and which is not found in the order or the partial difference in other biographies of Timurtashi. In studies about

Timurtashi his most important works have been mentioned, yet an important part of his works have been neglected. In some studies new list of Timurtashi have been provided based on informations in resources and have been given place descriptive informations about these works. In this study after general informations have been provided about the biography of Timurtashi and his scientific properties, informations will provided about studied on the work and the work's printed ones in which date and where have been published.

The information which written in the bibliography literature, such as *Kashf al- zunun* by Katip Chelebi and *Hadiyyat al-arifin* by İsmail Pasha Bagdadi, is repeated in these studies, but writing information in library records of many works are not unaddressed. In this study, in order to facilitate the work of the people who wants to do research about Timurtashi, work of the author, which are not found as an authentic work and in the library records, have also been pointed out.

Keywords: Fiqh, Usul al-fiqh, Timurtashi, Tanwiru'l-absar; Takhricu'l-furu' 'ala'l-usul.

